

BEKSICS GUSZTÁV POSZTHUMUSZ MŰVE

A SZABADELVÚPÁRT TÖRTÉNETE

BUDAPEST
Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata

M DCCCC VII

BUBAPESTI HÍRLAP NYOMDÁJA.

Beksics Gusztávról.

A roppant érdekes és tanulságos fejtegetéseket, melyek az olvasót e kötetben várják, Beksics Gusztáv a Budapesti Hírlap-jubileumi lapja számára írta. Nagy kedvvel dolgozott e nem közönséges munkán és sürűen érintkezett is velünk. Egy napon délelőtt tizenegy órakor még itt járt, jelentette, hogy munkája vége felé jár; azután elment s délután két órakor híret vettük, hogy hirtelen meghall.

Jubilálni akartunk ezzel a derék munkával és íme a jeles szerző halotti pompájának lesz része, mint poszthumusz alkotás. Kiadjuk s forgalomba hozzuk az elhunyt publicista síremléke javára; a ki szerette, becsülte, méltányolta az író, megrendeli magának e könyvet s ezzel hozzájárul írója síremlékéhez és könyvesházába emléket tesz le az író kezéből: utolsó munkáját, utolsó gondolatait, elméjének utolsó fölforrását, szívének utolsó hevületét.

Beksics Gusztávot ugyanis egészen megtalálja az olvasó ebben a könyvben. Lüktető színes stílusát, elméje találékonyságát, szemhatára nagy területét, látásának élességét, gondolatai s eszméi szabatos világosságát, céltudatosságát, széleskörű tudását s mindig feje felett tündöklő vezércsillagát: magyar érzését.

Volt nekem egy jogászkori barátom, a ki a pécsi szemináriumból jött ki jogásznak.

Becsvágyó, képzett, tehetséges dunántúli fiú volt, a kinek azonban az energiája hiányzott, hogy e becses tulajdonságai érvényesüljenek. Írt egy fantasztikus didaktikus drámát is, a melyben kaotikus rendszertelenséggel írta bele minden gondolatát. Többet ennél nem írt és valahol mint középiskolai tanár halt meg idő nap előtt. Ez a barátom egyszer felkeresett és így szólt hozzám: Nem tudnál-e kenyeret adni egy tehetséges fiatalembernek, a ki kollégám volt a pécsi papnevelőben s ki új pályát keresni jött fel Budapestre: írói pályát.

— Megpróbálom, — mondom, és csakugyan sikerült a fiatalembert bevinnem a „Pesti Naplóba“.

Ez a fiatal ember Beksics Gusztáv volt, az esetnek éppen harminchat éve.

Különös, hogy véletlenül én tettem elejbe Budapesten az első kalamárist, tollat és papi-

rost, és két-három órával hirtelen halála előtt is nálam jár, hogy az én kalamárisomból, az én papíromra írja meg hattyúdalát, de már nem az én tollammal többé.

Az ő legsajátosabb, egyéni tolla az, a melyet forgatott, senki máséhoz nem hasonló, senkiével össze nem téveszthető. Azok közé a politikai írók közé tartozott, a kik a magyar közélet számára eszméket termeltek, a kik halálukkal s munkáik elhalaványodásával is el nem enyésznek, mert koruk gondolkozását táplálták eszméikkel, fejlődését irányították és politikusoknak és íróknak anyagot adtak okoskodásra, cselekedetekre. Ezért hosszú időn át meg fognak emlegettetni, mert eszméik mint élő, ható erők közöttünk járnak és bennünket időről-időre újra meg újra megkísértenek és megtermékenyítenek.

A hátramaradottak, a család, a barátok egy hagyományos kegyeleti érzésből iparkodnak kedves halottjuknak emléket állítani, a mi úgyszólván tiltakozás az elmúlás, az elfelejtetés ellen. A közéleti érdekeltség csodálatosképpen azok sírjára siet emléket állítani, a kiket az elfelejtetés veszedelme nem környékez, a kik nem múltak el nyomtalanul, a kik csak testileg költöztek el, de műveikben, cselekedeteikben, termelt eszméik képében még nemzedékeken át élve köztünk maradnak.

Ezek közé soroljuk mi Beksics Gusztávot,

azért adjuk ki emlékül utolsó munkáját könyomat alakjában, saját költségünkön, az egész nyers bevételt felajánlván az ő síremlékére, a melyet terveztünk, a melynek létesítésében a családja-belieket hathatósan szeretnők istápolni. A ki tehát e könyvet megvette: hozzájárult az emlékhöz. És ki ne venné meg, a ki egy eredeti, igen termékeny, igen lelkes, igen képzett, sokoldalú és fényes írói tulajdonságoktól érdekes és élvezetes író, egy nevezetes magyar publicista utolsó gondolataival barátkozni óhajt s kezét nyújtja, hogy jeltelen ne maradjon a korán sírba dült érdem pihenő helye.

Budapesten, 1906 december havában.

Rákosi Jenő,

a Budapesti Hírlap főszerkesztője

Az előadandó tények miatt tán megfelelőbb lenne, a jelen fejtegetésnek azt a címet adni, hogy a pártok története a 67-iki kiegyezés óta. Sőt tán még találhatóbb cím lenne: *Az eszmék története 1867 óta.* A jelen munka ugyanis főleg azokat az eszméket vizsgálja, melyek alapján a Deák-párt, a szabadelvűpárt s az ellenzéki pártok az új és a nemzeti Magyarországot meg akarták valósítani. Ez eszmék hatása alatt a pártok bomladoztak, újjáalakultak s létrejött bizonyos törvénye a pártalakulásnak páriámén-tünkben. Ha mégis megtartom *A szabadelvűpárt története* címet, annak az oka, hogy a szabadelvűpárt volt legtovább a magyar politikai élet gerince, s e körül csoportosult a többi párt, ellenzéki szempontjaik szerint, s ezek részben ki- vagy bevonultak a szabadelvűpártba, szintén az eszmék hatása alatt, melyek éppen napirenden voltak.

Az olvasó minden pártra vonatkozólag talál e fejtegetésben dicsérő és kárhoztató megjegyzéseket s így a szabadelvűpártra is. E megjegyzések azonban mindig tárgyilagosak igyekeznek maradni s ezek által is e munka be akar világitani a már letűnt kor szellemébe. Épp azért a jelen munka főleg azokat a korszakokat tárgyalja, melyek némileg, ám még mindig anticipált történetírás számára már eléggé be vannak mohosodva. Az utolsó konklúziók itt nem foglalnak helyet, sőt még a Bánffy- és Széll Kálmán-korszakból is csak azok a régiék kerülnek itt tárgyalás alá, melyek rossz kapcsolatban állnak a fejlődő eszmékkel, a moderm és nemzeti Magyarország létesítésével.

A magyar politika 1889 óta vulkanikus talajjá alakult át. Rövid időközökben minduntalan ismétlődtek a leghevesebb kitörések, a védőerő-vitától, a Bánffy-féle harcokon át, egész a most legyőzött abszolutizmusig. A magyar földet ezek a kitörések gyakran alapjaiban látszottak megingatni s legújabbán már megingatták a magyar alkotmány nem egy pillérért. A rombolás gyászos művei, még szemünk előtt vannak, az izzó láva még füstölög, s iszonyú forróságát érez-

zük. A politikai obszervatórium azonban azt ígéri, hogy több kitörés már nem lesz az ország örvendve a legújabb politikai alakulásnak, szívesen hisz e jóslatban. A nemzet bízik vezéreiben s abban, hogy a koalíció, mely most már kormánynyá alakult át, épp úgy megtalálja a kibontakozás helyes útját, mint a hogy megtalálta az eszközöket és módokat az alkotmányellenes vállalat leküzdésére.

A jövő e hazafias küzdelméből a szabadelvűpárt, mint párt teljesen hiányozni fog. Föloszlott, megszűnt. De, hogy miképp jutott ily végzetéhez, a teljes válaszáért erre a kérdésre igen messze vissza kell menni a múltba. A bíráló szemnek szinte át kell hatolnia az 1867-iki alakulás egész történetén. Midőn az okokat és okozatokat kutatva a múlt mezőin járunk, itt is minduntalan heves politikai vulkánok kitöréseinek nyomaival találkozunk. De a szabadelvűpárt megteremtőjének, Tisza Kálmán-
nak, bukásáig már lehültek a hajdan izzó tömegek. Államunk és társadalmunk számos intézménye, büszke épületei e kihült alapon keletkeztek. Az igazi és végső történetírás, melynek egyedül van. joga az ítéletmondásra, még ezen a területen sem kezheti meg működését. Ám a vizs-

gálat itt mégis már tárgyilagos lehet. Nem pattog szemünkbe az égő zsarát-nok, a szenvedély lángja nem égeti arcunkat, s nem vakítja meg szemünket a füst és porfelleg.

A szabadelvűpárt pályafutásának élesen meg lehet különböztetni három korszakát. Az egyik korszak az, a mint a fúzióból kikerülve, új elemet véve magába, vagy a régieket kiszorítva, saját erejével kormányozta az országot. Az a korszak bezáródik a védőerő-vitával, a melyen túl a szabadelvűpárt új alakulásra volt utalva, de egyelőre más vezérek s új politikai eszmék zászlaja alatt még föntartotta uralmát. Sőt az első Wekerle-kabinet, az *akkori nagy miniszterium* s az egyházpolitika által óriási sikereket aratott s egyáltalán nem várt emelkedésre és dicsőségre tett szert. De annál gyorsabban következett be hanyatlása, a midőn kizárólagos uralmát akkor is fönn akarta tartani, midőn már többé nem volt lehetséges.

A második fúzió, vagy helyesebben a nemzeti pártnak belépése a szabadelvűpártba, még egyszer fényes korszakot hozott létre, a Széll-féle korszakot. De e második fúzió csak rövid ideig gyakorolta jótékony hatását. A régi és új kor-

szaknak csak előcsarnokába vitte Széll
 Kálmán vezérlete alatt a nemzetet. Már
 ez az előcsarnok tele volt a nemzeti erő
 és fejlődés ragyogásával s nagyszerű jö-
 vendőt ígért a nemzetnek. De az alap
 megbomlott, mert a régi szabadelvű- és
 a nemzeti párt összeforrása nem volt tel-
 jes. Közjogi kérdések szétválasztották
 az amúgy is kellően el nem vegyült ele-
 meket. Széll Kálmán bukása után a za-
 varok és katasztrófák egész sorozata kö-
 vetkeztek egész napjainkig.

Ezek elbeszélését másutt találja az
 olvasó.

1. Fúzió vagy koalíció?

A Deák-párt a külügyminiszterré lett Andrássy Gyula grófnak távozása, s Deák Ferencnek, a halhatatlan vezérnek előregedése, sőt csakhamar elkövetkezett halála miatt gyors erjedésnek indult. Lónyay miniszterelnöksége alig tekinthető egyébként erőszakos kísérletnél arra, hogy a Deák-párt életre galvanizálódjék s uralmát a mindinkább hatalmasabbá levő balközéppel szemben megtarthassa. Lónyay azonban csakhamar megbukott. Az ellenzék heves csapásokat mért ugyan rá, de mégis inkább saját minisztertársai és saját pártja buktatták meg. Az utána következő Bittó- és Szlávy-féle kormányok alatt a Deák-párt erjedése tovább folyt. Az egész köztudatban élt a gondolat, hogy a Deák-párt nem soká lesz képes az ország kormányzására. De a magyar parlamentárizmus nem volt berendezve a váltógazdaságra, mert a pártok alakulását a közjogi kérdések döntötték el, nem pedig az állami és nemzeti berendezkedés terén követendő politika kérdései. A Deák-párt létesítette és védelmezte az 1867-iki kiegyezést, a balközép és a szélsőbal támadták s a Sennyey Pál

vezérlete alatt egyesült konzervatív párttöredék még a Deák-párton is tulment a közjogi konzervatizmusban. Az ország ekként óriási alkotmány és parlamenti kérdés előtt állott. Mi történjék a Deák-párt bukása után, mely ugyan még el nem következett, de rövid idő múlva való elkövetkezése mindenki előtt nyilvánvaló volt.

A Ghyczy-féle alakulás nem adott teljes és végleges választ e kérdésre. Ghyczy 1876 december 10-én létesítette a középpártot balközépi és Deák-párti elemekből. E párt tagjai között foglalt helyet Horánszky Nándor, Horn Ede, Károlyi Ede gróf, Ivánka Imre, Schwarc Gyula stb. A középpárt úgynevezett fúzióját a legkiválóbb államférfiak, köztük Andrassy Gyula gróf, nem tartották elégséges és szilárd pártalakulásnak. Nem frissítette föl eléggé a Deák-pártot s így Ghyczy személyes áldozata, melyet az utókor helyeslésének reményének hozott, kevés eredményű volt. Nagyobbszabású pártalakulás lebegett a vezérlő államférfiak szeme előtt. Tisza Kálmán szócsove, Csemátony Lajos, már az 1873. év nyarán cikket írt az *Ellenőr*-ben: szükségesnek mondvá ki az új pártalakulást. Ezt azonban Csemátony egyéni nézete gyanánt fúzióknak, nem pedig koalíciónak tartotta. Ez egyéni nézet cáfolatot nyert Tisza Kálmán kizsizingeni levelei által. A fúziót egyáltalán nem tartotta lehetségesnek. A koalíció ideje azonban, írta Tisza kizsizingeni levelében 1874. július 15-én, elérkezhetik s ezt úgy képzelte, hogy a balközép elveinek egy részét megvalósítja, egyelőre meg nem valósítható részét pedig elhalasztja, de akként, hogy föl nem adja, hanem az elméket fönn és lenn előkészítve, idővel megvalósítja. Itt természetesen a hadseregnek a bihari pontokban

foglalt kérdését értette Tisza Kálmán. Érezte, hogy a hadseregre vonatkozó programpontot meg nem valósíthatja, de már ekkor hajlandónak mutatkozott e programpont elhalasztására.

A balközép azonban ezt az elhalasztást, sőt magát a koalíciót is csak ideiglenes jellegűnek tartotta. Annak tartotta a Szlávy-kormány bukása után is, midőn 1871 április 18-án a Bittó—Ghyczy-kormány előterjesztette munkaprogramját 8 a súlyos pénzügyi helyzetre vonatkozó politikáját. Különösen az államháztartás válsága éles támadásokat idézett föl a Bittó—Ghyczy-kormány ellen s Ghyczy már 1875 január 14-én magában a pénzügyi bizottságban vereséget szenvedett. Az indemnitásról folyt vitában mindenki érezte, hogy nagy esemény előtt áll az ország, mert a Deák-párt végleges bukása a Bittó—Ghyczy-féle utolsó kísérlet sikertelensége folytán, közvetlenül a küszöb előtt állott.

De vajjon fúzió vagy koalíció alakjában történik-e meg az új pártalakulás, ezt Tisza Kálmánnak még újévi beszéde sem döntötte el.

A fúzió az elvek nagy ellenében, majdnem áthidalhatatlan szakadékok miatt kizártnak látszott. A főellentét a Deák-párt és a balközép között nemcsak a közjogi kérdésekre, hanem az ezekkel kapcsolatos, vezérlő elvekre is vonatkozott. Tiszának és a balközépnek ugyanis az volt a nézete, hogy a *közjogi kérdések megoldása előtt nem is lehetséges nagyszabású és mélyreható reformokat létesíteni*. A belügyi reformok lényegét illetőleg is nagy volt az ellentét Deák és Tisza hívei között. A Deák-párt európaibb szellemű és színvonalú volt, mint a balközép. Az igaz, hogy az elveket elvitte néha a doktrinizmusig. A Deák-pártnak mégis maradandó ér-

deine a bírói hatalomnak a közigazgatástól való különválasztása s a független bírói kar megteremtése. Tisza és a balközép a szétválasztást túlságosnak vélte, s uralomra jutva, legalább a kihágás! ügyekben igyekezett is megszüntetni a különválasztást. Tisza és a balközép abbeli nézete, hogy a közjogi kérdések megoldása nélkül nem lehet mélyreható reformokat csinálni, a megyére nézve, mint látni fogjuk, szerencsés momentumot tartalmazott, de egész alkotmányosságunk korszaka alatt ólomsúlylyal nehezedett reformtörekvéseinkre, a pártalakulás vajúdo korszakában pedig a fúzió legyőzhetetlen gátja gyanánt szerepelt. Miképp lehetne két oly pártnak összeolvadnia, melyeket az elveknek ily szédtő mélysége választ el egymástól?

A koalíció vagy fúzió kérdését nem döntötte el még Tisza Kálmán 1875 február 3-iki hires beszéde sem, mely által pedig egyenesen eldőlt az új pártalakulás ügye, bár szép a formája. Sőt ez a beszéd még mindig a koalíció eszmekörében mozgott.

„Megalakultak, úgymond, a pártok 1867-ben, hogy ne mondjam: kizárólag, de főleg azon az alapon, hogy melyik minő állást foglal el az 1867: XII. törvénycikkkel szemben. Én távol vagyok attól, hogy ezen alakulást igazoltnak ne tartsam. Azt hiszem, igazolt volt az egyik és másik részről is. Azok, a kik megteremtették az alapot, természetes — bár óhajtottam volna, egyéni nézetem szerint, hogy ne tették volna, — de természetes, hogy annak megvédése körül sorakoztak legegőbb. Épp oly természetes, hogy mi, a kik azon módozatokat, melyek ott meg vannak állapítva, rosszaknak tartottuk és rosszaknak tartjuk ma is, sorakoztunk abban a reményben, hogy azokat megváltoztatni leszünk képesek. Engem főleg két indok vezetett. Egyik, mely vezetett, az volt,

hogy, — nem tagadom, — reménylettem, hogy az ország megadandja ezen nézeteknek a többséget, hogy az ez iránti akciót megkezdeni lehessen. A másik, mit reménylettem, az, hogy ha eltérnek nézeteink e tekintetben, de azok, a kik jónak tartják az 1867: XII. törvénycikket, melyet én rossznak tartok, bármédig kormányoznak is, az országot anyagiilag és szellemileg előbbre fogják vinni. Nem tagadom, mindkét föltevésemben csalódtam.

Ha csak az elsöben csatlakoztam volna és csatlakoztunk volna, azt gondolom, senkinek sem jutna eszébe, nekem legalább bizonyosan nem, a párhelyzetemről értekezni. Mert, ha azon párt az országot anyagilag és szellemileg emelte volna, mely ama törvény védelmére sorakozott, ahelyett, hogy, fájdalom, odavitt bennünket, hol most vagyunk, semmi okunk nem lenne és nem lett volna azt mondani, hogy úgy kára lesz az országnak, így elpusztul az ország.

De, uraim, ha a baj konstatálva van, a mihez még hozzá kell tennem, mert ez adja meg a dolognak igazi természetét, hogy most már megvannak alakulva a pártok, úgy, hogy minden pártnak saját tagjai egyetértenek azon kérdésre nézve, mely ma nem tárgyalható, meg nem oldható, mely ma nem válhatik praktikus, égető kérdéssé, de a pártoknak egyes tagjai és talán éppen azért, mert sokkal többen vannak, ez inkább áll a tisztelt többségről, mint rólunk, nagyon is szétágazó nézetben vannak azon kérdésekre nézve, a melyek megoldása égető szükség.

Tisztelt Ház! Ebben kell keresnem egy erélyes, tervszerű akciónak legnagyobb akadályát. De kérdés, mondom, az, hogy miután megvan a baj, mit kell tenni? Egy igen tisztelt képviselötársam, Simonyi Ernő, fölemlítette, hogy igen rosszak a pártviszonyok és sokan elébe teszik a párt érdekét a haza érdekének, holott nincs abban semmi lehetetlenség, hogy, ha valaki meg van győződve, hogy az út rossz, melyen eddig járt, pártállását megváltoztassa. Én tökéletesen igazat adok néki elméletileg,

de megvallom, hogy az elmélet nagyon szélesre kiterjesztve, veszedelmessé válhatnék, mert a megváltozott meggyőződésre hivatkozás köpönyegévé lehetne a kielégítést váró hiúságnak, éppen úgy, mint a sértett hiúságnak. De nálunk nem is ez a helyzet, mert egyik párt sincs azon helyzetben, tudtommal, hogy arról lenne meggyőződve, hogy helytelen azon alap, a melyen a párt megalakult; sőt a tisztelt túloldal, úgy tudom, ma is helyesnek tartja, hogy az 1867: XII. törvénycikk minden határozatai megtartassanak, míg mi ezen az oldalon most is óhajtandónak és kívánandónak tartjuk, hogy annak bizonyos részei megváltoztassanak.

Midőn, tisztelt képviselőház, a helyzet ilyen, és mert én senkitől e világon elveinek megtagadását, az azok valósításáról való lemondást nem tudnám követelni; de éppen azért ezt magamtól sem hagyom követeltetni, ha segíteni akarnak a bajon, csak egy mód van: Ne azt kérdezzük egymástól, mi a nézetünk a jövő kérdései fölött, de kérdezzük egymástól azt, mi a nézetünk a mostani égető kérdések közt.

Tisztelt Ház! Elveinek álláspontjának elhagyásával nem tud sem párt, sem egyén segíteni, azt a históriából idézett számtalan példával lehet bizonyítani; de, uraim, én a mi helyzetünkre hivatkozom csak. *Ez is tanúsítja azt, hogy, ha elveink elhagyásával a működés terére lép valaki, ha ezt önzetlenül, ha ezt nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretetből teszi csupán, mint a jelen esetben, mindenestre nemes áldozat, de a haza ügyeire elveszett áldozat lesz“.*

Ez utóbbi sorok világosan mutatják, hogy Tisza Kálmán még a koalíció sikerét is kétségesnek tartotta, épp azért az általános vita végén nyíltan kijelentette, hogy február 3-iki beszédében nem ajánlta föl a koalíciót, s ha mégis a koalíció eszméje szíves fogadtatásra talált, ez csak azt mutatja, hogy helyes úton járt. A pártok és a közvélemény azonban nem pusztán a koalíció,

hanem a fúzió kibontakozását látta Tisza nyilatkozataiban.

A Deák-pártot önfentartási ösztöne még egyszer tette sarkalata s nagy többséggel mellőzte Tisza határozati javaslatát s ugyanezen többség egyszersmind elfogadta részletes tárgyalás alapjául a költségvetés előirányzatát. Ámde Tisza február 3-iki beszédében még az új pártalakulás programja is benne volt. A bihari pontok e programban nem foglaltak helyet. Tisza < most már nem követelte a delegáció rögtönös megszüntetését s a magyar hadsereg fölállítását.

E sarkalatos tételeket, illetőleg érvényesítésüket függesztette föl. Sőt még a gazdasági kérdésekben is a Deák-párt álláspontjához közeledett. Erősen hangoztatta, hogy a nemzetnek joga van a vámsorompók fölállítására, de mégis elfogadta a közös vámterületet. Az önálló magyar bank kérdésében is engedett s jobbnak tartotta a közös banknak paritásos berendezését.

Ez utóbbi kérdésben 1877-ben nagy küzdelem folyt, mely Tiszának szinte állását ingatta meg. A bihari pontoknak a közös ügyekre vonatkozó része pedig, illetőleg e pontoknak függesztése a szemrehányások özönét zúdította Tisza Kálmánra. Soká azzal védekezett, hogy a bihari pontokat nem adta föl, csak „szegre akasztotta.“ Szinte egész politikai pályáján üldözte a kérdés, mikor akasztja le a szegről e pontokat, ezek a közjogi kérdések azonban Tiszára nézve végleg szüneteltek.

Így magyarázható meg, hogy Tisza tényleg fúziót csinált koalíció helyett, mert programjának sarkalatos tételeit komolyan nem tartotta fenn, hanem ellenkezőleg mindinkább simult a Deák-párt nézeteihez. Csakis a belügyi kérdések-

ben tartotta fenn külön álláspontját. A törvényhatósági tisztviselők választását vette föl programjába, az ekkor még szűkebbkörű s csak egyes párttörödékek által helyeselt kinevezési rendszerrel szemben. A kinevezési rendszer, melyet ugyanis Sennyei Pál és hívei, valamint a Deák-párt egy árnyalata vallottak magukénak, mindig nagyobb és nagyobb hódítást tett. Ez iránynyal szemben foglalt állást Tisza és a balközép, a szélsőbalról nem is szólva, mely a legmesszebb menő értelemben municipalista volt.

Tisza azonban a tisztviselők kinevezésének kérdésénél nem állt meg. A közjogi elvek helyett kihegyezte a belsőreformokat s névszerint éles támadást intézett a szerinte drágán fizetett teóriák ellen, a melyek miatt a törvényhozás szétválasztotta az igazságszolgáltatást és közigazgatást. Ámde a bevégzett tényeket meg nem változtathatván, legalább azt követelte, hogy az egyesítés az alsó fokokon újból megtörténjék.

Külön fogjuk tárgyalni Tisza közjogi és közigazgatási rendszerét s ebben a keretben jelentkezni fog a szabadelvűpárt folytonos átalakulási és szervezkedési mozgalma. Itt azonban még csakis a koalíció és fúzió kérdéséről van szó. Ha Tisza akként tesz, mint hirdette, hogy elveit föntartja s csakis az ország pénzügyi és politikai pusztulása miatt hozza meg az áldozatot, hogy elveinek megvalósítását elhalasztza, akkor valósággal koalíció jöhetett volna létre. Akkor a koalícióban elveik föntartása mellett a balközépen kívül nemcsak a Deák-pártiak, hanem a Sennyeisták is résztvehettek volna. úgy látszik, egyedül Lónyayval s kevészámú hívével volt kizárva minden megegyezés. Ellenben Sennyei és párttörödéke a koalíció formájában

részt vehetett volna a kormányzásban. Igaz, hogy Sennyeyiek tágnak tartották a kiegyezést, s a honvédséget akár hajlandók voltak meg is szüntetni. Tisza ellenben a kiegyezést szűknek tartotta s bár fölfüggesztett elvei keretében a külön magyar hadsereget követelte. Viszont, a belügyekben Sennyey és hívei radikális centralisták voltak, Tisza és a balközép pedig konzervatív municipálista.

Lehet-e nagyobb elvi ellentétet képzelni? És a koalíció keretében mindez az ellentét elért volna. De akkor a koalíciónak csak egy bizonyos nagy kérdésre volt szabad szorítkoznia s e kérdés volt az ország pénzügyi és politikai csődjének meggátlása. És ha egyszer ez megtörtént, akkor valamennyi párt és párttöredék a fúzió kötelekeiből fölszabadulva, visszatért volna eredeti elveihez, törekedett volna érvényesítésükre.

Utólag nagyon nehéz annak kimutatása, mi történik, ha valósággal koalíció jön létre? Mily politikai zűrzavar és parlamenti anarkia támad, mely magát a főcél, az állam megmentését is kockára tehetné? Az elvek szempontjából bizonyára a koalíció lett volna helyesebb s mindenestre erkölcsösebb. A koalíció, nem követel az egyesült pártoktól elvi lemondást. Angliában, a parlamentárizmus hazájában is szövetkeztek különböző elvű pártok nagy állami célok megvalósítására. De a koalíciós kormányzat, mert kötött marsrutája van, rendszerint rövid életű, ha csak fúzióvá át nem alakul.

Bizonyára Tisza is jobban cselekszik, vagy legalább nem provokálja az éles támadásokat, ha előbb koalíciót létesít s azután használja föl a rokon vagy legalább nem éles ellentétű pártcsoportokat az egybeolvadásra. Ezt az irányt

jelölte meg kisszingeni levele, valamint minden előzetes beszéde. A valóság azonban a fúzió lett. Ennek kialakulását már eleve jelezte Sennyey mellőzése s az alkudozásokból való kiszorítása. A midőn Tiszát Bécsbe hívta a fejedelem, akkor a koalíció eszméje már megbukott. Az alkudozás csak a Deák-párt és a balközép közt történt egy nyolcaetagu bizottság kebelében, melyben négy Deák-párti (Széll Kálmán, Gorove, Szlávay és Csengery) s négy ellenzéki (Tisza Kálmán, Péchy Tamás, Simonyi Lajos báró és Várady Gábor) kiküldött vett részt. Már február 19-én megtörtént a két párt között a kiegyezés. Tisza békét hagyott a közös ügyeknek s a delegációknak, belement a vám- és kereskedelmi szövetségbe s mint programbeszédében jelezte, a közös bankot is elfogadta. A Deák-párt viszont a ki-nevezési rendszert nem erőszakolta s az igazságszolgáltatásnak a legalsó fokon való egyesítését nyílt kérdésnek tekintette. Eképp élesebb kiszögellés nem létezvén többé, a két párt fúziója létesült.

És ez lett a formája a magyar parlament pártalakulásainak, nem pedig a váltógazdaság. *A koalíció napjainkban legelőször jelenik meg, mint alakulási és kormányzási forma*, mely az alkotmányt romboló hatalommal szemben arra vállalkozott, hogy a vakmerő támadást leküzdje s az országot a zűrzavarból kivezesse. A koalíció már egyik célját el is érte s minden igaz hazafi reméli, hogy a kibontakozás útján is siker koronázza a koalicionális kormány, vagyis a Wekerle-minisztérium fáradozásait. Egész eddig a legújabb alakulásig azonban a fúzió vagy a pártokból való ki- és belépés volt parlamentárizmusunk mozgalmainak formája s nehéz időkben a

kibontakozás módja. Hogy az elvi szempontokon e forma és mód mellett nem egyszer esett csorba, sőt tág kapu nyílt a politikai immoralitásnak is, ezt fölösleges említeni is, mert együtt jár a dolog természetével. De az elvek feladása néha igazi áldozat volt, melyet, mint például Ghyczy Kálmán, a kinek túlságos lelkiismeretessége köztudomású volt, egyenesen a veszélyben forgó hazáért hozott meg. Ám, így vagy úgy, bizonyos, hogy minden nagy válságunk e módok egyikének vagy másikának segítségével nyert megoldást. Viszont el kell ismerni azt az örvendetes valóságot, hogy a szabadelvűpárt megalakulása után a ki- és belépések nagyjában elvi alapokon történtek. Névszer int a volt nemzeti párt belépése a szabadelvűpártba Széll Kálmán idejében az elvek megvalósulásának címén történt s a gyorsan elkövetkező bomlásra részben az adott okot, hogy a nemzeti párt az új keretben is igyekezett megvalósítani programjának lényeges pontjait.

Miként kapta a Deák-párt és balközép egyesüléséből származó alakulás a szabadelvűpárt elnevezést? Horánszky Nándor ezt így adja elő:

„A fúzió alkalmával a *szabadelvűpárt* elnevezése nem volt egy ilyen irányú politika inaugurálásának kiegészítő része vagy szüksége, mert hiszen akkor a „szabadelvű“ és „nem szabadelvű“ politika napirenden nem is volt s így ez a politikusok között válaszfalat nem is képezett. Mutatja ezt azon körülmény, hogy a parlamenti tárgyalásokban ennek, mint szétválasztó jelszónak még csak nyomaival sem találkozunk. Ha ellenkezőleg állott volna a dolog, úgy az egyesült ellenzék létrejövetele sem lett volna lehetséges, a Sennyey-párt beolvadásával. A szabadszívűség jelszóvá változása csak későbbi fejlemény, melyben az oroszlánrészt a taktika játszotta, de mely azután a politikai viszonyok alakulására erjesztő

befolyást gyakorolván, az egész politikát ezen kerékvágásba vitte be. Mutatja ezt ismét azon körülmény, hogy egészen a „néppárt“ alakulásáig, fakciózus gyanúsításoktól eltekintve, a tények igazságának megfelelő valóság nem az volt, hogy „szabadelvű“ és „konzervatív vagy reakcionárius“, hanem „szabadelvű“, szabadelvűbb és legszabadelvűbb, vagyis radikális.

Midőn a fúzió létrejövetele már bevégzett dolognak tekintetett, egy alkalommal és talán először a Nemzeti Kaszinó alsó helyiségében, a hol naponta én is ebédkeztem, szóba jött az elnevezés. Jelen voltak a többi közt Tisza Kálmán, Simonyi Lajos, Csernátorny Lajos, Pulszky Ferenc, Tóth Vilmos és Szontágh Pál is. Eszeágában sem volt senkinek a „szabadelvűpárt“ elnevezést, — mely szóba került, — politikai szükségnek tekinteni, sőt Szontágh Pál az ő szokott zamatos és tréfás humorával közbeszólott, hogy ő centralista és Magyarországnak ez kell. De miután a „Deák-párt“ vagy „balközép“ elnevezések természetsszerűleg alkalmazhatók nem voltak, a „szabadelvű“ elnevezésnek pedig megvolt a 48 előtti időkből a maga popularitása, ezért találkozott ez az elnevezés az említett körben is a nézetek többségével.“

A dolog azonban sokkal komolyabb volt, mintsem látszott. Andrássy Gyula gróf maga elfogadhatatlannak tartotta Tisza ama követelését; hogy a 210 tagból álló Deák-párt nevét is föladja s új nevet vegyen föl 70 balközépi miatt.

Andrássy és Wenckheim Béla között, írja Móricz Pál, erről igen éles vitatkozás merült föl. Wenckheim határozottan kijelentette, hogy a mennyire ő ismeri Tiszát, ez az egyetlen föltétel olyan, mely ultimátumnak tekinthető, melyet soha és semmi körülmények között Tisza megváltoztatni nem fog, ezt tehát, mint szükséges rosszat, el kell fogadni, vagy letenni a fúzió-

ról, mert Tisza Kálmán nem fogja Ghyczy szerepét elvállalni, melyről már meg is győződhetünk, hogy célra nem is vezethetett s most aztán vondd le magadnak a következtetéseket. Andrassy a legnagyobb kedvetlenséggel járt alá s föl a szobában. „Jól van, tehát eredj, — mondá Andrassy tréfásan, — az öreg Deákhhoz, ki most betegségénél fogva türelmetlenebb, mint valaha, de tartsd nyitva az ajtót, mert, dacára betegségének, az öreg fölgorhatik az ágyából s téged kilökhethet ezen ajánlatoddal együtt a szobájából.“ Wenckheim maga is gondolkozóba esett a misszió sikere felől, de az ő hazafisága, bizalma Tisza Kálmán iránt nem ismert akadályt; vette a kalapját s ment az öregúrhoz, ki őt a szokott szíveségével fogadta. Wenckheim Béla elmondá Tisza Kálmán föltételeit, elmondta Andrassy Gyula nehézségeit s erre Deák, minden legkisebb tétovázás nélkül, igen nyugodtan Így felelt: „A Deák-párt, midőn az 1867-iki kiegyezést létrehozta, sajátképpen befejezte misszióját, én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak a vezére nem lehet más, mint a miniszterelnök. Az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges, így a pártnak nevemről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig föntartása inkább előzékenységnek tekinthető, de, ha másként lenne is, a hazának és a szabadelvűpárt megteremtésének szívesen hoznám meg bármikor azt az áldozatot és ha a miniszterelnök és a miniszterek többsége egyelőre a Deák-pártból fognak keletkezni, megtartva látom a dekórumot és az arányt, mely pártunkat a lealázástól megmenti.“

Így jött létre a szabadelvűpárt Tisza ve-

zérlete alatt. Kezdetben ugyan Wenckheim báró volt a miniszterelnök, de már október 20-án a hivatalos lap közétette Wenckheim fölmentését és Tisza Kálmánnak miniszterelnökké való kinevezését.

Ez a két okmány így szól:

Kedves báró Wenckheim! Ismételt kérelmének engedve, fölmentem Önt magyar miniszterelnöki állásától.

Ezen példás áldozatkészséggel elvállalt állásban Nekem s a hazának tett kiváló sikeres szolgálatainak elismeréseid Önnek, meleg köszönetéin mellett, Szent István-rendem nagykeresztjét adományozom.

Viselje azt egyszersmind jeléül különös kegyelmeknek s őszinte vonzalmamnak, melylyel Önhöz, valamint eddig, úgy ezentúl is, mint személyem körüli miniszteremhez változatlanul hajlandó maradok.

Kelt Gödöllőn, 1875. évi október hó 20-án.

Ferenc József s. k.

Kedves Tisza! Önt ezennel magyar miniszterelnökömmé kinevezem.

Ferenc József s. k.

B. Wenckheim Béla s. k.

II. Eszmék és pártalakulások a fúzió után.

A magyar politika tele van enyhítő és mentő körülményekkel. A merev, sőt a tiszta elvi álláspont sehol sem ütközik annyi gyakorlati nehézségbe, mint éppen nálunk. Az államforma kérdéseit fölösleges említeni. A monarkizmus és republikánizmus, liberálizmus és radikálizmus irányai sem fejlődhetek elvi végletekig. Ezért nem történt Magyarországon a pártalakulás elvi alapokon s pedig nemcsak a szabadelvűpárté nem, hanem, mint látni fogjuk, a többi párté sem. Elvi szempontból tehát szinte minden párt alá van vetve a kifogásoknak, de egyszersmind többé-kevésbé mindegyik számára kínálja a mentéséget a magyar politika nehézsége.

Egyesek bizonyára fölhasználták ezt a sajátos helyzetet egyéni céljaikra. Voltak közéletünknek szédelgői, iparlovagjai és kizsákmányolói. Hosszú sorozata van e gyászalakoknak, a kik politikai állásukat s a közéletben való szereplésüket saját önző céljaikra használták ki. Ezeket azonban csakhamar lesújtotta az egyéni katasztrófa, az öngyilkosság vagy a teljes erkölcsi megsemmisülés.

Pártok és pártvezérek azonban elveik földadása vagy korlátozása tekintetében mindig igénybe tudták venni a magyar politika enyhítő és mentő körülményeit. Haragos zivatarok zuhogtak végig a magyar közélet egészen s e zivatarok sötét felhőiben nem egyszer cikkázott az elvek földadása miatt való vád tüzes mennyköve. De egy eljövendő magyar Carlyle is meg fogja fontolni, vajjon végigvágjon-e lángostorával közéletünk mozgalmain, s ezeknek egynémely vezéralakján?

Csak egyetlen egy korszaka van legujabbkori történetünknek, melylyel szemben a lángostornak sohasem szabad pihenni. Ez a korszak az, midőn a pártgyűlölet és a hazaárulás megtámadta magát az alkotmányt. Megtámadta kezdetben egyik s azután többi pilléreiben. Az abszolutizmus gyászmagyarjainak számára nincs mentség s nincs irgalom. A tüzes korbács pattogását kell, hogy a késő nemzedékek is meghallják. A bosszúálló kümenidák kegyetlen chémonai kell, hogy vészes fáklyájuk füzével elégezzék azokat a 'kezeket, melyek a magyar alkotmányhoz nyúlták.

A 67-es kiegyezés után senki sem hihette józanul, hogy még egyszer érheti támadás alkotmányunkat. Valami szabadságkorlátozásféle itt-ott lappangott az elmékben, különösen Lónyay korában. Valami homályos gondolata leszűrődésre akart törekedni a sajtó túlzásainak megfékezése tekintetében. Sőt maga Tisza Kálmán is leghevesebb ellenzéki vezér korában állást foglalt a szélsőbali demagógiával szemben 1868 március 17-én, az úgynevezett nagyváradi gyűlésen. A gyülekezeti jog is különféle korlátozást szenvedett. Szintén Tisza Kál-

mán mindjárt a szabadelvű párt megalakulása után éppen a demagógia elfajulása miatt oly rendeletet bocsájtott ki, hogy a választások kivételével minden népgyűlés nem egy napnál, hanem hárommal előbb jelentendő be, s hogy öt-hat helybeli tekintélyes polgárnak jót kell állnia s felelnie a rendbontásért. De mi sem mutatja annyira, mily rendkívül nagy varázsa volt nálunk a szabadság minden intézményének, mint az, hogy Helfy és Chorin támadása után s a szabadelvűpártnak szinte mézes hónapjaiban Tisza majdnem megbukott rendelete miatt, melyet később vissza is vont. Válaszát ugyanis a Ház csak 17 szótöbbséggel vette tudomásul.

De sem előbb, sem utóbb kísérlet nem történt alkotmányos szabadságaink megingatására. Hogy maga a parlament megtámadható, ismételten elnapolható s a törvényes időben való összehívás nélkül föloszlatható lesz, ez kívül esett egyáltalán a magyar gondolkodás körén. Heves zivatarok rázták meg a parlamentet s elvadulás dúlta néha a sajtót már Lónyay kora óta, de soha egyetlen egy vezérpolitikus még csak gondolatban sem nyúlt alkotmányunk lényegéhez. Nem nyúlt Tisza sem. Pártjának egy vakmerő csoportja pedig nem egyszer kínálta a parlament, illetőleg az ellenzék megfélékezésére a klotúrt, s a sajtó megkorlátozását a magánbecsületnek az esküdszék illetékessége alól való kivonása által. Tisza azonban következetesen visszautasította mindakettőt. A klotúrt föltétlenül s a sajtó megrendszabályozását föltételesen. Elvileg helyeselte, de gyakorlatilag meg nem valósította s a dolog csak egy későbbi korszakban, a bűnvádi eljárás reformjának idején jött létre.

Közjogi elveinek felfüggesztése miatt is Ghyczy Kálmánnal együtt igénybe vette a magyar politika mentő Vagy legalább enyhítő körülményeit. De vájjon nem kellett-e volna-e ezt az alkalmat, mely többé soha nem kínálkozott, a közjogi viták és a közjogi alakulások kikerülésére fölhasználnia?

*

A közjogi viszonyok s pártszervezetek a fúzió előtt ugyanabban az állapotban voltak, mint közvetlenül a kiegyezés után. A Deák-párt annyiban szintén közjogi párt volt, hogy az 1867: XII. törvénycikk megvédelmzése volt sarkalatos programja. A szélsőbal közjogi divergenciáit az 1874-iki program által akarta megszüntetni, melyben fölvette a 48-as és függetlenségi párt elnevezést. Programjának tartalma, némelyek elszakadási túlzásáról nem szólva, az önálló és a független Magyarország volt minden közös ügy mellőzésével.

A nemzeti párt ekkor még nem létezett s így nem létezett az a politikai iskola sem, mely a kiegyezés fejlesztése, vagy később helyesebben végrehajtása címén az 1867: XII. törvénycikk keretében akarta megvalósítani a nemzeti igényeket. A nemzeti párt és nagy hódításokat tevő iskolája csak később jött létre, a 80-as évek elején, az 1881 októberében megnyílt országgyűlésen, midőn Grünwald Béla Apponyihoz csatlakozva az első felirati javaslatot készítette. Ez ideig csak a Deák-párt merev közjogi konzervatizmusa létezett s a függetlenségi párt a közös ügyek teljes megszüntetése mellett.

Tisza Kálmán közbenső álláspontot foglalt ugyan el, de nem a 1867: XII. törvénycikk alapján, hanem ezen kívül. Álláspontja tehát közelebb állott a szélsőbalhoz, mint a Deák-pártéhoz.

Ismeretes, hogy Tisza még a kiegyezési tárgyalások idején visszautasított minden szerződést Ausztria népeivel. A kölcsönző védelmet csakis az uralkodóra szorította, természetesen a külön magyar hadsereggel. Közös minisztériumra s delegációkra

szerinte nem lett volna szükség; az ellenőrzést a delegációk hiányában a két országgyűlés gyakorolta volna s ha a két országgyűlés meg nem tud egyezni, a döntés a koronáé leendett. A külügyet sem ismerte el közösüggynek, hanem régi törvényeink alapján a magyar király jogának. Ekképp Tisza, hogy kikerülje a magyar alkotmánynak bármely kapcsolatát az osztrák alkotmánynyal, inkább a királyi jogokat növelte. A fejedelmi jogok e növelése miatt támadásokat is szenvedett Tisza a Deák-párt és a Deák-párti sajtó részéről. De különösen a delegáció intézményének mellőzése újabban többféle alakban fölujult és sokan keresik a bölcsesség követét, hogy miképp lehet a közös ügyek mellett a közösügyi bizottsági tárgyalásokat megszüntetni. Tisza álláspontjának volt logikája, mert nem ismert közös hadsereget és közös külügyet. De közös külügy és közös hadsereg mellett valóban nehéz kitalálni a közös ügyek kezelésének más módját. A régi magyar mód az egyoldalú delegáció volt, vagyis az országgyűlés kiküldött egy ad hoc bizottságot, mely a király megbízottjaival érintkezett a katonaság növelése vagy a költségek tekintetében. Ez ismételten megtörtént a hétéves s a napóleoni háborúk idején. De ezen, különben igen érdekes mód akkor nem okozott komplikációkat, mert sem törvényesen, sem intézményesen közös hadsereg nem volt, hanem voltak magyar ezredek. A magyar külügy mint magyar királyi jog létezett, habár az országgyűlés is sokszor részt követelt magának, különösen a török háborúk idején. A főkülöbség azonban az, hogy Ausztriának ekkor nem volt alkotmánya, s a császár föltétlenül érvényesíthette, a mi iránt Magyarországgal megegyezett.

Tisza sajtóságos közjogi álláspontját megtartotta egész a fúzióig. A bihari pontok lényegileg föntartották Tisza Kálmán amaz álláspontját, melyet másodízben kijavítva a 67-es bizottságban s a balközép koronázási manifesztumában közétett. A Deák-pártot azzal vádolta, hogy nincs erős szándéka az ország függetlenségének visszaszerzésére. 1868

márciusában Nagyváradra értekezletet hívott össze, mely március 17-én megalkotta az úgynevezett bihari pontokat. Ennek szövege a következő:

„A baloldali körnek tagjai mai napon értekezletre gyűlvén össze, mint a párt első alakulásakor, úgy most is mindnyájan azon nézetből indultak ki, hogy „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett szabad és független ország“; azt tekintették és ma is azt tekintik közjogi szempontból a párt mindenekelőtti feladatának, hogy az minden alkotmányos eszközzel odahasson, hogy mindazon törvények, melyek hazánk említett függetlenségével ellentétben állanak, megszüntessenek; megszüntessék ennek folytán a delegáció intézménye és a közös minisztérium; azon törvényes intézkedések pedig, melyek biztosításunkra szükségesek, létesíttessenek.

Létesíttessenek ugyanis:

a magyar hadsereg;
pénz- és kereskedelmi ügyeink függetlensége ;

s hazánk törvényes függetlenségének diplomáciai elismertetése.

Az ezen célból egyesült párt határozottan fog a kitézött irányban haladni, de higgadtan fogja megválasztani működésére az időt, az alkotmányos eszközöket, kerülve mindazt, mi ingadozásra lenne magyarázható, de kerülve oly izgalmak előidézését is, melyek az alkotmányos küzdelmet lehetetlenítik és hazánkra nézve veszélyessé válhatnának.“

*

Ezt a radikális közjogi programot függesztette föl Tisza Kálmán. De épp azért, mert akkor közbenső közjogi program nem létezett, mely az 1867: XII. törvénycikket tekintette volna kinduló pontnak, kérdezni lehet és kell: nem leendett-e helyesebb álláspont az ország akkori helyzetére való tekintet-

tel a közjogi kérdéseknek egyáltalán való mellőzése s kivéve a szélsőbaloldalt, a többi pártnak elvi alapon való szervezése? Ez az álláspont mindenesetre őszintébb lett volna, mert Tisza Kálmán igen jól tudhatta, hogy a külön hadsereget nem valósíthatja meg. így a bihari pontok elvileg mégis megmaradtak s közjogi nyomást gyakoroltak a pártok alakulására, épp úgy, mint a hogy gyakorolt a szélsőbal közjogi programja.

Vájjon ez volt-e valódi oka, hogy elvi alapon nem sikerült pártalakulásokat létrehozni, vagy pedig nem tekintve a közjogi pártprogramokra, egyáltalán Magyarország helyzete a monarchiában teszi lehetetlenné az elvi alapon való pártcsoportosulásokat: különösen az utóbbi oly kérdés, melyre nagyon nehéz megadni a választ.

Mindenesetre *a míg Magyarországnak nincsenek föltétlenül érvényesíthető garanciális intézményei az iránt, hogy alkotmányát Bécs felől semmi veszély nem fenyegetheti, addig a közjog mindig erős alkotó eleme lesz a magyar politikának s többé-kevésbé irányzója a pártalakulásoknak.* A közjogi harcok pedig bizonyára sokat ártottak az országnak, habár aligha tagadható, hogy *szükséges* rossz voltak. Különösen, a mióta alkotmányunk ellen megtörtént a nemzetáruló támadás, komoran és aggódva tehetjük föl a kérdést: mikor szűnnek meg a közjogi kérdések zavarni nemzeti munkánkat, belső megszilárdulásunkat és nemzeti kifejlődésünket?

És, hogy addig pártalakulásainkban nem lehet teljes elvi egység, ez magától érthető. Nem volt a fúzió idején ily egység, pedig nemcsak a szabadelvűpárton, hanem az ellenzéken sem.

Tisza a bihari pontoktól a Deák-párt közjogi konzervatizmusára menve át, mindent elkövetett, hogy legalább közjogi ellentétek ne zavarják meg pártjának egységét. Ez a konzervatizmus utóbb szinte közönyösséggig fokozódott. De épp az ennek következtében támadó bajok heves közjogi harcokat idéztek föl. Törekvésével tehát Tisza Kálmán épp az ellenkezőt érte el. Nem lehet tagadni, hogy különösen a katonai kérdésekben történt néhány erélyes föllépése jó kedvet keltett az országban. Ezt a jó kedvet már megelőzte a délszláv kérdésben tanúsított magatartása. Militicsnek és Politnak a képviselőházban azt felelte, hogy a képviselőházon kívül t ap asztalt a tná a magyar nemzeti állam erejét azokkal szemben, a kik a nemzetiségi államot hirdetik. A Deák-párt puha nemzetiségi politikája után Tisza Kálmán erélyes nyilatkozatai megdöböntették a nemzetiségieket, leszerelésre indították a szerb omladinát s kedvező fordulatot idéztek elő Horvátországban. Mélyreható nemzetiségi politikája Tisza Kálmánnak sem volt. Nem ismerte azokat a modern gazdasági és kulturái eszközöket, a melyek a faji kérdésben irányadók, de a parlamentben és a közigazgatásban erélyt mutatott s a képviselőválasztásnál igyekezett a nemzetiségi képviselők számát redukálni. Így történt, hogy az 1876-iki választások idején a nemzetiségi képviselők száma néhány horvátot is odaszámítva, 24-re esett le. Szinte még nagyobb hatással voltak a közvéleményre ama nyilatkozatai, melyeket a Seeman- és a Janszky-ügyben tett. Különösen a Janszky-ügy rejtett nagy veszélyeket nemcsak Tisza állására, hanem magára az országra. Magyarország azon a ponton volt, hogy egy

ügyetlenül politizáló főtiszt majdnem konfliktust idézett föl a nemzet és a dinasztia között.

Az országszerte kínos feltűnést okozó és az egész monarchiát foglalkoztató Janszky-ügy így keletkezett: 1886 május 21-én a 2. műszaki ezred 4. és 6. zászlóalja kivonult a budai, úgynevezett katonai temetőbe, megkoszorúzta Hentzi tábornok és Alnoch ezredes sírját, s Janszky tábornok beszédet is mondott.

A képviselőház másnapi ülésén Szalay László és Ugron Gábor meginterpellálták a miniszterelnököt s szerintük a tábornok eljárása célzatos tüntetés a nemzet, az elesett honvédek emléke ellen. Ezt lát-szik megerősíteni az, hogy a kivonulás állítólag napiparancsra és teljes díszben történt. S még hozzá a tábornok politikai, hozzá nem tartozó dolgokról beszélt, dicsőítve azt a kort, midőn a király és nemzete között meghasonlás támadott. Az ilyen tábornok rossz szolgálatot tesz a népnek, melynek fegyverét hordozza. Azt kérdezik a kormány elnöktől, hajlandó-e a szükséges lépéseket megtenni, hogy a nemzet elégtételt s a hibás büntetést nyerjen.

Tisza Kálmán miniszterelnök a képviselőház május 24-iki ülésén adta meg a választ, ő maga csak a Házban értesült a dologról, de rögtön utánajárt s a következőket tudta meg:

Janszky néhány nappal május 21-ike előtt a zseni-csapatok gyakorlati helyéről átmenvén a régi katonai temetőbe, megkérdezte, hogy mi szokott történni a két főtiszt sírjával. S midőn azt a választ nyerte, hogy a halottak napján föl szokták e sírokat díszíteni, fölvetette az eszmét, hogy nem lenne-e jobb, ha azon a napon tennék, mikor elestek. Meg-

egyeztek tehát, hogy másnap tíz órakor, minden feltűnés nélkül, kivonulnak a temetőbe.

Írásbeli rendeletet nem adtak ki, de a két őrnagy, nem napiparancsban ugyan, hanem rendeleti ívén, fölhívta a zászlóalj tisztjeinek figyelmét a dologra.

Midőn az idő elérkezett; a tábornok kilovagolt gyakorlati ruhában a tisztekkel, kik éppen nem voltak elfoglalva, de megelőzőleg Lacroix őrnagy kijelentette, hogy ez nem kötelesség, csak a kegyelet jele. A tábornok távol tartotta magát minden politikától. Hivatalos, ünnepi színe sem volt a dolognak s a tisztek nem is gondoltak arra, hogy politikai tüntetésekre szolgáltathatnak okot tettükkel.

Tisza maga is tapintatlannak tartja az eljárást, de ez még nem tüntetés. Tapintatlannak annyiban, hogy a tábornoknak nem volt rá oka, hogy a kegyelet gyakorlásának eddigi módját megváltoztassa. ő a nemzet önérzetét minden támadás ellen megvédi s a katonai körök véleménye szerint is tartózkodni kell ilyenektől. Biztosítja a képviselőházat, hogy intézkedni fognak, hogy hasonló esemény a jövőben első ne adja magát.

A Ház a miniszterelnök válaszát megnyugvással tudomásul vette.

A bécsi katonai körökben azonban megütközést keltett Tisza Kálmán válasza. Egy királyi herceg is rosszalását fejezte ki, úgy, hogy a dolog csak jobban összebonyolódott, zűrzavart és nyugtalanságot idézve föl az egész országban. Tiszának azonban végre is sikerült e nehéz és bonyolult ügyből diadalmasan kikerülnie. Királyi kéziratot eszközölt ki, mely megnyugtatta az elméket. Megjegyzendő azonban,

hogy Tisza ez időtájt hatalmának zenitjén állott. Ha állása a magyar parlamentben oly ingatag, mint volt a hetvenes évek végén, akkor a Janszky-ügy bizonyára fölidézte volna bukását.

A királyi kézirat következőleg szól:

Kedves Tisza!

Sajnálattal észleltem, hogy némely, az utóbbi időben történt katonai személyzeti változás, különféle félremagyarázatokra alkalmat szolgáltatott, melyek a közvéleménynek nyugtalanítására és félrevezetésére, valamint a polgári lakosság és a hadsereg között magyar koronám országában ez ideig fönállott jó viszonynak sajnálatraméltó megzavarására vezethetnének.

Ez pedig annál inkább sajnálandó, minthogy az említett személyzeti változásoknál, bármely törvényes vagy alkotmányos jogok sérelme nélkül, csakis katonai szolgálati tekintetek voltak mérvadóak s ennél fogva az abból tévesen vont következtetések maguktól elenyésznek; valamint épp oly sajnós, hogy egyes tények miatt az egész hadsereg kedvezőtlen bírálat alá vétetik.

A monarchia összes népeit magában foglaló közös hadsereg szelleme nem más és nem is szabad, hogy más legyen, mint a legfőbb hadúré; a mi éppen legbiztosabb kezességet nyújt az iránt, hogy e szellemet ezentúl sem uralhatja más érzelm, mint versenyző törekvés a kötelesség-hű teljesítésében, mely kötelessége a hadseregnek nemcsak a monarchiának kifelé való védelmét, hanem, minden politikai pártküzdelmektől távol állva, a belső rend föntartása érdekében a törvények s ennek folytán a törvényesen fönálló alkotmányos intézmények oltalmát is foglalja magában.

Csak szándékos nem tudás, vagy nem tiszta indokok vezethetnének tehát arra, hogy a hadsereg, mely háborúban és békében mindenkor híven és áldozatkészen teljesítette kötelességét, —

valódi hazafisággal, az ország törvényeivel és az alkotmányjal ellentétbe helyeztessék.

Ámbár e szerint hinnem kellene, hogy a tényállásnak pártatlan és szenvedély nélküli megfontolása mellett, a kérdéses izgalom a lojális és józan népességnél csakhamar megnyugtatóbb hangulatnak fog tért engedni; mégis lehetséges, hogy eme félremagyarázások hosszabb tartamával a nyugtalanság tágasabb körökre terjedne és kölcsönös elkeseredés ápoltatnék, a mi, sajnos következményekre vezethetne.

Teljes bizalommal Önnek mindenkor tanúsított hazafiságában és egyetértve Önnek általam ismert ez iránti nézeteivel, meg vagyok győződve, hogy Ön ezen ügyre, a mint ezt ezennel kívánom is, különös figyelmét fogja fordítani és megfelelőig fog intézkedni, hogy ott, a hol szükséges, a népesség kellőleg fölvilágosíttassék és ha mind a mellett törvényellenes és kárhóztató izgatással vagy gyanúsítások fordulnának elő, azok ellen a törvény egész szigora alkalmaztassék.

Kelt *Ischlben*, 1886. évi augusztus 7-én,

Ferenc József s. k.

Tisza Kálmán s. k.

*

Azért feltűnő esetek, melyek az ország közvéleményét megrázták, koronként erőre sarkalták Tisza Kálmánt. De nagy átlagban s különösen a nagy nyilvánosság előtt elvont esetekben néha szinte teljes közönyt tanúsított a közjogi kérdéseket illetőleg. Hogy a Deák-párti kormányok nem fessegettek a közjogi kérdéseket, ez érthető, de Tisza Kálmán is meghagyta azt a közjogi slendriánt e kormányzatban, mely annyi becses javunkat homályosította el. Ilyen a közös miniszterek levelezése a magyar miniszterekkel s magával a miniszterelnökséggel, mely levelezés nyelve német. Egyáltalán a

közjogi érintkezés a közös és a magyar kormány között sok hibában szenved, a min pedig már régen lehetett volna segíteni azzal, hogy a közös minisztériumokban hozzáértő magyar embert alkalmaznak, vagy a felség személye mellé rendelt minisztériumban állítanak föl oly szervezetet, mely eleget tesz a közjogi és a nyelvi követeléseknek. Az imént megnyílt új korszakban reméljük, ez a nem is annyira elvekre, mint slendriánra visszavezethető állapot véget ér. De sokkal nehezebb lesz visszacsinálni a renunciáció elrontott ügyét, melynek téves intézése 1867-ig ér vissza s hozzá még organizációt is nyert világos törvényünk s az állam érdekeinek ellenére.

Tisza Kálmánnak azonban úgynevezett közjogi közönye mellett az a fogyatkozása volt, hogy az élesebb közjogi distinkciókat nem tudta méltányolni, s ez lett, mint majd kitűnik, bukásának főokává. Már a román határszerződés kérdésében fölösleges jogászi szörszálhasogatásnak tartotta azt a megkülönböztetést, hogy osztrák-magyar határ helyett világosan Magyarország határát kell kifejezni, pedig ez állítólagos szörszálhasogatás nagy lényegét, a magyar államiságot rejtette magában. Az e kérdésben megindult parlamenti harc volt Tisza végleges bukásának kezdete.

A védőerő 14. szakaszát illetőleg is volt mentése, hogy e híres szakasz szövegezésében nem vett Tészt s hogy nem vette észre, hogy abban jogfeladás rejlik. íme tehát, midőn Tisza a közjogi kérdéseket kerülte, végzete mindig közjogi kérdések elé állította. Pártja, a szabadelvűpárt, nem is lehetett egyöntetűvé, de mint már említve volt, nem voltak egyöntetűek az ellenzéki pártok sem. Érdekes e tekin-

tetben nemsokára a fúzió után Tisza és Apponyi parlamenti csatája. Már 1875 május 4-én élesen megtámadta Apponyi Albert gróf Tisza Kálmánt és a szabalevűpártot, e a többi közt ezeket mondta:

Ha már most keresem, hogy melyik volt azon eszme, melyet a kormány előtérbe állított, hogy a párt körébe csoportosulhasson, mely nem tisztán csak hatalmi koalíció, hanem valóságos párt legyen: kénytelen vagyok bevallani, hogy azt nem vagyok képes fölhalálni. Látjuk azt, hogy a kormány pártját nem egy bizonyos eszmének előtérbe állítása és az a körüli csoportosulás által, hanem inkább az eszmék előtérbe állításának lázas kerülése által, egy valóságos, — hogy úgy nevezzem — ideofobiával létesítette.“

Tiszának könnyű volt a válasz. Egyszerűen utalt a Sennyey-féle konzervatív párt belső ellentéteire, melyek bizonyára voltak akkorák, mint a szabadelvűpártéi.

De, habár a fúzió idején az elvi ellentétek szerepeltek is úgy a szabadelvűpártnál, mint az ellenzéken, azt lehetett volna hinni, hogy az a nagy választás, melylyel a nemzet ítélte a fúzióról, tisztább helyzetet hoz létre s a pártok szorosabban tömörülnek. A megkérdezett nemzet 1875 júniusában a szabadelvűp ártnak nem kevesebb, mint 329 kerületet adott. A szélsőbal nem érte el a negyvenet, a Sennyey-féle konzervatívek harmincról húszra apadtak le, a nemzetiségi képviselők száma szintén lefogyott huszonnégyre s csak a későbbi választások idején törte le e számot Tisza még sokkal kisebbre, mely már egyenlő volt a megsemmisüléssel.

A szabadelvűpártra nézve azonban a válasz-

tásnak csak az volt főeredménye, hogy a balközép foglalt nagyban tért s apadt a Deák-párt. Ez utóbbinak a fúzió előtt közvetlenül 210 tagja volt, míg a balközépnek csak hetven. Az új választáson a balközép fölemelkedett régi létszámának több mint kétszeresére. A főispáni karban is a balközép terjeszkedett, úgy, hogy a fúzió válságának idején s ezzel kapcsolatban megüresedett 13 főispáni állásból Tisza a balközép embereinek tízet adott, míg a Deák-pártiak csak hármat kaptak. Egészen bizonyos, hogy a túlnyomóan Deák-párti elemekből alakult szabadelvűpártra csakhamar Tisza Kálmán és a balközép nyomták rá jellegüket. A Deák-párt kiváló férfiai előkelő pozíciókban voltak ugyan, de Széll Kálmán, visszalépett a pénzügyminiszterségtől a bosnyák okkupáció következtében. Szlávyt beleültette Tisza a közös pénzügyminiszteri székbe, Sennyeyt pedig az országbíróiba. Mind ez ellenére a szabadelvű párt Deák-párti és balközépi elemei közt valami lappangó differencia mindig létezett, az elvek differenciája mellett. Az új kormányzó párt ennek folytán igen soká nem volt biztos és szilárd támasztéka a Tiszakabinetnek. Bármely izgató, vagy legalább fontos kérdés került elő, a szabadelvű párt egysége azonnal megingott.

Az elvi kérdésekre még nem is került a sor, elég volt Tiszának már első gazdasági kiegyezése, hogy kabinetje és pártja egyaránt meginogjon. Tisza a vám- és kereskedelmi- és bankkérdésben 1875 november 5-iki beszédének alapján megkezdte a tárgyalást. Ez erélyes beszéd ellenére úgy látszik kevés sikert ért el, s ezzel függ össze Simonyi Lajos kereskedelmi miniszter visszalépése s u. n. *függet-*

len szabadelvűek megalakulása. Bizonyos, hogy Tizának nagy nehézségei voltak Bécsben. Az osztrák kormány nem akart beleegyezni a bank paritásába s éles ellentét volt a bank főtanácsa tekintetében is, mert az osztrák kormány főnn akarta tartani többségét a bank főtanácsában. Tisza erre beadta lemondását, a mit a király el is fogadott. Látszólag tehát úgy állott a dolog, hogy a Tisza-kormány és a szabadelvű párt nem is a párt belső ellentétei, hanem egy egészen külső körülmény folytán, eredménytelenül fejezi be rövid pályafutását. Az ellenzék gyengesége és különösen Sennyey Pál báró helytelen taktikája azonban megmentették Tiszát és a szabadelvű pártot. Sennyey ugyanis azt követelte, hogy az alkudozások újra kezdődjenek, a mi egyértelmű leend az osztrák kormány bukásával. A király ebbe bele nem egyezett, s ismét Tiszát bízta meg az alkudozások folytatásával, melyek most már az ismert eredménnyel végződtek.

A közjogi alapon álló ellenzéki pártok most kísérletet tettek, hogy máskor hasonló alkalom az egységes és erélyes vezetés hiánya miatt fölhasználatlanul el ne múlhasson. Két párt és egy csoport összeolvadásáról volt szó. Az egyik párt volt a Sennyey-féle párt, melynek száma az 1875-iki választáson leolvadt ugyan húszra, de oly elsőrangú férfiak foglaltak soraiban helyet, mint Apponyi Albert, Kállay Béni, Beöthy Ákos s Dessewffy Aurél. A másik párt volt Simonyi Lajos báró független szabadelvű pártja. A pártonkívüliek csoportja élén Szilágyi Dezső állott.

A föladat most már az volt, hogy ez a három árnyalat egyesüljön a szédítő elvi különbségek és

ellentétes pártgenezisek ellenére. A Simonyi-féle független szabadelvű párt túlnyomóan balközépi elemekből állott, melyek föltétien bivei voltak a megyei önkormányzatnak. A Sennyey-féle konzervatívok épp ellenkezőleg, centralista politikát követtek e államosítani akarták a megyét. A Szilágyi-féle pártonkívüliek a Deák-féle eszmék igazi letéteményesei gyanánt szerepeltek, épp ezért szítottak hozzájuk az ortodox deákista elemek, mint Bittó István és barátai. Apponyi s később Szilágyi kettős vezérlésével az egyesülés mégis megtörtént s alapja lett a későbbi nemzeti alakulásnak. Sennyey ugyan visszalépett, s Kállay a szabadelvű párthoz csatlakozott Károlyival és Lipovniczkival, a három egyesült csoport mégis 115 szavazattal rendelkezett.

Ez alakulásnak nem volt más egységes elve, mint csakis Tisza Kálmán megbuktatása. Az ostrom nem is tartott szünetet, úgy, hogy Tiszának a nehezebb kérdésekben alig volt több 10—15 szótöbbségénél. A választás nagy mestere, Tisza Kálmán azonban az 1878-iki választással segített magán. A közjogi alapon álló egyesült ellenzék számát 115-ről leolvasztotta 71-re, viszont azonban a szélsőbaloldal 75-re növekedett, de csak 6 nemzetiségi jött az új házba. Tiszának most 77 többsége volt, legalább a papiroson. De egy szinte eleminek nevezhető csapás, a bosnyák okkupáció, mely már a választásra is gyakorolta hatását, Tisza választási eredményeit s többségét majdnem megsemmisítette. Tiszát azonban hagyományos szerencséje, ismét az ellenzék keze által mentette meg. Szilágyi oly fölíratot javasolt, melyben a kormány iránt nem volt bizalom kifejezve s a törvényhozás egyedüli bizalmát a király felé írá-

nyította. E föliratot a szabadelvű párt is elfogadja, a mi egyértelmű leendett Tisza bukásával, ha Apponyi nem indítványoz egyenes bizalmatlansági nyilatkozatot. A szabadelvű párt, melyet elvek épp oly kevésbé tartottak össze, mint az ellenzéket, a bosnyák okkupáció és a fölirati vita hatása alatt szerte-szét bomladozott, de Apponyi indítványával szemben állást foglalt.

Így menekült meg Tisza Kálmán és a szabadelvű párt, a fúzió korszakának mindjárt elején két, gyorsan egymásra következő válságából. De nem az élvek mentették meg, valamint nem elvek harca vitte a válságokba. A válságokat és a mentést egyaránt külső körülmények hozták létre.

Nem folyt öntudatos és tervszerű harc a pártok között a modern és a nemzeti Magyarország fölépítésének óriási kérdésében.

Ha ezt a korszakot, mely szinte már a történelemé, pártoskodást nem ismerve, s pártszempontoktól meg nem vesztegetve vizsgáljuk, fájó szívvel kell konstatálnunk, hogy egyik párton sem volt megfelelő munkaterv a modern és nemzeti Magyarország fölépítéséhez. Az eszmék zűrzavarában csak itt-ott gyúlád ki egy világító fény, de akárhány ezek közül is bolygótűznek bizonyult, mely felé közeledve, az ország elveszett volna.

Bármily híve valaki Deák szent és nagy hagyományainak, bármennyire joggal isteníti is Deák és korának emelkedett szellemét, azt a nemes idealizmust, mely e korszakon, sőt egyes kiváló nagyjainak arcán ragyogott: kénytelen elismerni, hogy a Deák-pártnak csak a modern és európai, de nem a *nemzeti* Magyarország megteremtésére volt törekvése.

Ki nem látja a nemzetiségi törvényben, s a két keleti egyház létesítésében a történeti Magyarország megingását és a föderális nemzetiségi Magyarország előzményeit? Ki nem érezte, hogy a Sándor-utcai palotának a Deák-párt korszakában támadt nemzetiségi vitái egyenesen a nemzetiségi parlamentet készítik elő?

Magyarország lemondott belső nemzeti egységéről abban a percben, midőn két nemzetiségi államot is létesített a magyar állam keretében, a két keleti egyház által, s a midőn a nemzetiségi törvényt által nyelvi területekre tördelte Magyarországot.

Szerencsére az élet, vagy helyesebben a magyarság erősebb volt, mint törvényhozása. Hogy a Deák-korszak nemzetiségi politikája nem felelt meg a gyakorlati viszonyoknak, mutatja az a körülmény, hogy a magyar nemzet fejlődő ereje s hatalmas kibontakozása a nemzetiségi törvényt egyszerűen lehetetlenné tette. Ez nem szabdalhatta szét a magyar nemzeti és állami egységet s csakis a két, sőt bizonyos tekintetben három nemzetiségi egyház csorbája ma is még nemzeti egységünknek e államiságunk homogenitásának.

Ám a magyarság életereje újabban csak a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején indult hatalmas kibontakozásnak s így a fúzió első éveiben még érvényben voltak a Deák-korszak nemzetiségi hagyományai. Tiszának bizonyára, érdeme, hogy e hagyományokat nem engedte elhatalmasodni s a megelőző évtized nemzeti elgyöngülését nem engedte az új Magyarország alapjává lenni. De, sajnos, neki sem volt nemzetiségi programja s csak az úgynevezett parlamenti „erőnyilatkozatok“ voltak a

villámai s választási ügyeskedések a fegyverei, nem pedig minden ízében tervszerű nemzetiségi politika. Bizonyos sikereket kétségkívül így is elért, s a közvéleményben való népszerűségét a már fennebb előadottaknak köszönte. De nagyban és egészben ismét csak a magyar társadalom volt az, mely csendes munkájával vezérszerepet játszott a nemzetiségi kérdésben.

Ez akut és veszedelmes bajjal szemben, mely a nemzeti Magyarországot gyökereiben fenyegette, egyik pártnak sem volt organikus programja. Egyik párt sem látta, hogy a nemzetiségi kérdés csak etnikai, kulturái és gazdasági eszközök segítségével oldható meg.

A centralizáció, vagyis a megyék államosítása a kinevezési rendszer által, a Deák-párt korában csak a moderm Magyarország létesítésének eszköze gyanánt nyer méltatást. A *nemzeti* Magyarországhoz való viszonyát azonban Sennyeyék sem fedezték föl, vagy legalább ily alakban nem igyekeztek értékesíteni. Egészen a korán elhunyt nagyszabású Grünwald Bélának nevéhez fűződik a kinevezési rendszer nemzeti tartalmának fölismerése.

Valami eszméhez csak kellett folyamodni a fenyegető nemzetiségi kérdéssel szemben. Ez az eszme volt a nemzeti centralizáció a kinevezési rendszer kapcsán. Ennek az eszmének csakhamar behódoltak közéletünk legkiválóbb szellemei, de legkivált azok, a kik megelőzőleg a konzervatív csoporthoz, vagy a Deák-párthoz tartoztak. Ilyenek voltak Apponyi Albert, Szilágyi Dezső, Bittó stb. Ezek többnyire már előbb hívei voltak az adminisztráció államosításának, de elfogadták Grünwald Béla tanítását, hogy az álla-

mosítás nemcsak modern, hanem egyszersmind nemzeti fegyver. Ám, midőn ezt az egyesült ellenzék programjába akarta venni, azonnal megindította a bomlást Simonyi és független szabadelvűinek táborában. Alább behatóan fogjuk tárgyalni a nemzeti panacea gyanánt hirdetett államosítást a megyei reform kapcsán. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az államosítással kapcsolatos nemzeti centralizáció eszméje egyik alapvető gondolatává lett az egyesült ellenzék-ből kibontakozó nemzeti pártnak. E párt létrejöttét Horánszky Nándor így beszéli el:

„A nemzeti párt 1878-ban alakult „közjogi alapon álló egyesült ellenzék“ elnevezése alatt.

Keletkezésére okot szolgáltatott az Ausztriával abban az időben kötött közgazdasági kiegyezés, melynek programja az 1875-ben létrejött fúciónak egyik lényeges alkatrészét képezte.

A kiegyezési tárgyalások megindulván, a Tisza Kálmán miniszterelnök vezetése alatt működő kormány csakhamar az engedmények terére lépett, minek következtetése az lett, hogy a szabadelvű párt számos tagja még a tárgyalások folyama alatt (1876-ban) a pártból kilépett és a „független szabadelvűek“ elnevezés alatt új pártot alakított.

A kiegyezési tárgyalások majdnem két éven át húzódván, az erre vonatkozó törvényjavaslatok 1878 elején terjesztettek a törvényhozás elé, a mikor is azok tárgyalás alá kerülvén, bekövetkezett a szabadelvű párt második szakadása. Ekkor léptek ki a többi között Szilágyi Dezső, Somssich Pál, Kerkápolyi Károly, Horánszky Nándor, Paczolay János, Molnár Aladár, Pulszky Ágost és többen.

Simonyi Lajos báró földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter, a ki a kiegyezési tárgyalásokban mint szakminiszter részt vett, állásáról 1876 augusztus havában szintén lemondott és később a független szabadelvű párt politikájának támogatója, majd később vezetője lett.

Következtek 1878-ban az általános képviselőválasztások, ezt megelőzőleg a közjogi alapon álló ellenzéki elemek, nevezetesen:

a független szabadelvűek;
 a szabadelvű pártból másodízben kiléptek és
 a Sennyey-párttal egyesültek és így mentek a választásokba.

A választásokat a rossz közgazdasági kiegyezés, az ezen időben végrehajtott, illetőleg folyamatba tett boszniai kérdés, az államháztartás egyensúlya és az elvtagadás eszméi dominálták, a nélkül, hogy a „közjogi alapon álló egyesült ellenzék“ tüzetes programot formulázott volna.

A párt ezentúli küzdelmeiben a „kultúrnemzeti politika“, mint a kilépett szabadelvűpárti képviselőknek különben minden alkalommal megnyilatkozott határozott iránya kezdett mindinkább kidomborodni. Természetszerűleg kellett ennek így lennie, mert egyfelől közjogi alapon állván, másfelől ellenzék lévén, az ellenzéknek jobb állapotok előidézésére utalt küzdelmi helyzete tevékenységét más irányba nem is terelhette, mint a nemzeti szellem, a nemzeti egység, a nemzeti megerősödés (anyagi és erkölcsi téren) és a reformhaladás irányára. így domborodtak ki mindinkább fokozatosan politikájának idomai.

1. A közigazgatás államosítása, mint a nemzetiségi kérdésnek is egyik gyógyító szere és a nemzeti egység megteremtése felé vezető reformeszmé.

2. A monarkia másik államával fönnálló közgazdasági viszony folytonos javítása és minden ezzel kapcsolatos törvényhozási előterjesztésnek (kereskedelmi szerződések, fogyasztási adók stb.) ily irányban és szellemben való pertraktálása.

3. A pénzügyi helyzet javítása és az egyensúly elérésére való törekvés lévén e két utóbbi, vagyis a 2. és 3. pont alatti politika, szubsztrátuma az anyagi megerősödésnek, tehát a nemzeti politikának szintén egy alkateleme.

4. A közjogi kiegyezés tisztaságának föntar-

tása és tartalmának megvalósítása, mint a nemzeti önállóság megőrzésének és gyakorlati megvalósításának problémái. Így keletkezett és öltött konkrét alakot az 1884—1887. évek országgyűlési ciklusa alatt a delegációkban előfordult eszmeáramlatokkal szemben a magyar katonai oktatás és nevelés kérdése és így tört ki a védőerő-viták alatt az egész vonalon a katonai kérdés, mint a nemzeti politika egyik eleme.

5. A közszabadság biztosítékainak (választási és gyülekezési jogok) erősítése és ezáltal a parlamentarizmus erőteljességének kifejtése; a kormányzás tisztasága és igazságossága, a korrupció üldözése, valamint a politikai és társadalmi morál egészséges fejlődésének fölkarolása és támogatása, úgyszintén a nemzeti önérték ápolása (Kossuth-temetés, Hentzi-szobor és más konkrét mozzanatok).

Ez az egész politika programszerű összegezést nyert abban a „szózatban“, melyet a nemzeti párt 1892 január 5-én az általános választások alkalmából kibocsátott, a mikor egyszersmind a „nemzeti párt“ elnevezést hivatalosan is proklamálta.

A párt kezdettől fogva két törzselemből állott, tudniillik a szabadelvűpárt elemeiből és a Sennyey-féle konzervatív elemből.

A párt vezetésében megosztottak Apponyi Albert gróf és Szilágyi Dezső a nélkül, hogy egyik vagy másik túlsúlylyal bírt volna. A párt két elemének összeforradása azonban mint fejlődő processzus lassan, de folyton érlelődött és pedig teljesen szabadelvű irányban a nélkül, hogy ez a párt működésében diszharmóniával találkozott volna, minek oka legfőképpen abban rejlett, hogy az általános politikai irány is ennek kedvezett, de a párt túlnyomó része kezdettől fogva szintén ennek az iránynak hódolt. Miután pedig a párt az erős nemzeti érzületben egységes volt, annál fogva szabadelvű irányzatban összeforrása sem ütközött nehézségkebe.

III. A nemzeti centralizáció és a megye.

A municipálizmus és centralizáció eszme-harca már a XIX. század negyvenes éveiben kezdődött. Egy egész iskola, kiváló államférfiak és gondolkodók iskolája lobogtatta a parlamenti centralizáció zászlaját a municipális decentralizációval szemben. Ez a nagy alkotmánytani pör még most sem dőlt el véglegesen. Sőt egyáltalán kérdéses, vajjon a centralizált állami szerkezet és közigazgatás okvetetlenül jobb-e a decentralizált állami szerkezetnél és közigazgatásnál? Vagy pedig nincs-e a két rendszernek oly vegyülete, mely mindkettőnek a hasznát tartalmazná kára nélkül.

A történelem és a népek lélektana eklektikus. Némelyik nemzetnél a centralizáció bizonyul jobbnak, a másikon pedig a decentralizáció. Itt nagy és gyors erő kifejtésre a centralizáció alkalmas jobbnak látszik, de az erőgyűjtésre és a kitartásra jobb a decentralizáció. A túlhajtott centralizáció a népek hadállása, a decentralizáció a népek pihenése s erőtermelése.

A centralizációra hajló latin népek vezérszerepét máris átveszik a decentralizált állami vagy igazgatási szervezetű germán népek. Észak-

Amerika tizenhárom államában gyűjti azokat a csodás erőket, melyek rövid idő alatt ámulatba fogják ejteni a világot. A német császárság egy sereg királyságból és fejedelemségből áll s a világ legelső hadseregének csak hadi vezetése egységes, míg a főbb német államok külön hadsereggel bírnak. A centralizáció gyors égés a népek szervezetében s ez segítette elégetni a latin népek szervezetét. Róma akkor bukott meg, mikor leginkább centralizálva volt.

A parlamenti centralizáció nálunk eme nagy etnikai és történelmi háttér nélkül kizárólag mind alkotmánytan jelentkezett s a municipalizmus ellen irányult, hogy megalapíthassa a parlament uralmát. Ha a parlamentarizmus uralmát csakugyan életbe akartuk léptetni, akkor a megyékkal tenni kellett valamit. Maga 1848-iki átalakulásunk bizonyos rá, hogy a közszellem mily irányban fejlődik. A midőn pedig az 1867-iki kiegyezés visszaállította a magyar parlamenti alkotmányt, a megyék beillesztése a parlamenti kormányrendszerbe valóságos következménnyé lett. Még Kossuth is követelte annak idején.

Ekkor azonban már tágabb eszmekeg vette körül a centralizációt. A parlamentarizmus alkotmányos centralizáció, ehhez kellett tehát simulni a megyerendszernek.

A központosításban összefogó erő rejlett, a centralisták tehát azt mondták, hogy össze kell kapcsolni az osztály, nemzetiség és vallás által szétagolt nemzetet.

A centralizáció nagyon alkalmas az erőki-fejtésre, az újjászületett magyar államnak tehát okvetetlenül szüksége van az erőki-fejtés ez eszközére. Ide járult a már említett egészen új és fő

szempont a *központosításban állítólag benne rejlő nemzeti és beolvasztó erő*. Ez adta meg a centralizáció rendszerének a nemzeti díszet s a legfőbb ajánló levelet.

A porosz tapasztalatok a 70-es évek végén s a 80-as évek elején még nem voltak nyilvánvalók és végérvényűek. Bebizonyosodott, hogy a legnagyobb és legöntudatosabb centralizáció sem képes egymagában a nemzetiségi kérdés megoldására. Mert az állami akarat érvényesítésének eszköze, a központosítás jó és helyes. Igazgatásnak is jó és gyors, habár gyakran igen költséges. Jobb közigazgatást aligha tudtak volna csinálni a centralisták a porosznál. Erélyesebbet és kíméletlenebbet a nemzetiségi vidékeken még Grünwald Béla sem lett volna képes szervezni. Poroszország egyik, ilyen nemzetiségi tartományában jeles igazgatási rendszerének még alkotmányos és szabadsági részét is korlátozta. És az a hatalmas apparátus, melynek csak egy gondolata volt: a porosz, majd a birodalmi eszme, a mely rátámaszkodott eleinte 20 millió poroszcra s később több mint 50 millió németre, mégsem volt képes megvalósítani az *állami* mellett *nemzeti* feladatait. Nem olvasztotta be sem a lengyeleket, sem a dánokat, sem a vendeket.

A midőn nálunk a *modern* és *nemzeti* Magyarország alapjait kellett lerakni a 70-es és 80-as években, ki láthatta előre a porosz közigazgatás sikertelenségét? És kinek jutott eszébe ugyanekkor nálunk, hogy az etnikai formák mögött etnikai erők rejlenek, a nemzetiségi kérdés tehát csak a gazdasági és kulturái tényezők által támogatott magasabb *etnikai* erők által oldható meg?

A gyengébb szerkezetű fajok sohasem győz-

hetik le az erős szerkezetiteket, ellenben az utóbbiak mindig legyőzik az előbbieket.

Hasztalan van az állam összes hatalma a gyengébb faj kezében, hasztalanok még a gazdasági és kulturái tényezők is, a küzdelem végső eredménye csak halasztást nyerhet, de a végső megoldás egészen bizonyos. Az osztrák németiség fezeében tartotta az állam összes hatalmát, de mint gyengébb etnikai elem mindinkább visszaszorul a csehvel és a lengyelrel szemben.

Sőt a lengyelség Pózenben is igen erős etnikai elemnek bizonyult, úgy, hogy Poroszországnak óriási gazdasági és kulturái erőfeszítése is aránylag kevés eredményt ér el. A világ szinte csodálja a lengyelség hősiességét a gazdasági és kulturái harcban. Gyengébb faj ugyanazon a helyen már rég elpusztult volna, mint beolvadtak a poroszországba az Elbe- és az Odera-szlávok. A lengyel példa csak azt bizonyítja, hogy az öntudattal és erős lélekkel bíró kis fajok, ha etnikai erők támogatják őket, bámulatos ellenálló képességgel és szívósággal bírnak.

Poroszország, illetőleg Németország ekkép nemzetiségi kérdését akként oldja meg, hogy az óriásivá, egy félszázad alatt tán már közel 100 millióra fejlődő németiség mellett a kis lengyel szöglet összetöpre.

Ki gondolt nálunk mindeme nagy fontosságú tényekre és kérdésekre? A gazdasági tényezőknek hatása a nemzetiségi viszonyokra. kormányzatunkban teljesen ismeretlen volt, de ismeretlen volt még az ellenzéki pártokon is, különben legalább itt okvetetlenül felháborodást keltett volna Tisza Kálmán ama ténye, hogy a Magyarország medencéjében nem kevesebb, mint 40 hitbizományt engedélyeztetett.

De a kultúra tekintetében is nagyon megoszlottak a nézetek. Az állami oktatás csak alig kezdte szárnyait kibontani. A felekezetek és nemzetiségek féltékenyen őrködtek tanügyi jogaikon. A magyar állam szinte a szerénység köpenyébe öltözködött a hatalmas és gögös felekezetek mellett. A magyar közoktatási ügy csak legújabbban kezdte meg fejlődését az állami irányban s tért vissza a 48-iki állapotok felé.

Maradt tehát szinte egyedüli eszköz gyanánt a gondolkodók szemhatárán az állami adminisztráció. A nemzeti erőkifejtés és egybeolvasás eszköze gyanánt.

A mondottak bizonyára megvilágítják a centralizált állami adminisztráció nemzeti értékét. A kifejtett aggályok és pesszimizmus azonban egyáltalán nem akarják megfosztani az úgynevezett nemzeti centralizációt minden értékétől és nemzeti tartalmától.

Közigazgatási értéke bizonyára nagy. Sőt jól kezelve, még a nemzetiségi ellentétek leküzdésére is hasznos volna Jó és igazságos közigazgatás közelebb hozhatná a nemzetiségek egy részét a magyar államhoz. De ma már csak a zavaros elmék állíthatnák, hogy a legjobb közigazgatás is beolvashatná a magyarságba a román-ságot. De igenis elérhető volna jó és erélyes közigazgatással, hogy a román és a pánszláv propagandát szűkebb határok közé zárják.

Nem csodálkozunk ekkép, hogy a Deák-párt vezéregyéneiből s a centralistákból alakult nemzeti-párt Grünwald tanítása szerint programjára vette a nemzeti centralizációt. Sőt tagadhatatlan, hogy szinte az összes magyar értelmiség meg volt nyerve a nemzeti centralizáció számára. Csak a szélsőbal és a régi balközép

elemei utasították vissza. De a harc kimenetele végső eredményében kétségtelennek látszik.

Tisza most is, mint mindenkor, félrendszabályokhoz nyúlt. Megcsinálta a közigazgatási bizottságot s veszedelmesen kifejtette a főispáni hatalmat. Így akarta összeegyeztetni a centralizációt a megyei rendszerrel. ***De hát hová lett az alapvető gondolat, mely szinte a fátum erejével nyilatkozik meg a gyökeres reformok gátjaként újabb alkotmányosságunk kezdetén?***

Félrendszabálya miatt Tiszát minden oldalról megtámadták. Támadta a nemzeti párt, hogy megalapítja a főispáni önkényt. Támadta a szélső baloldal, sőt nem egy hive is szemére vetette, hogy a közigazgatási bizottság által idegen, porosz intézményt csempész be az ősi vármegye magyar szerkezetébe.

Látni fogjuk, hogy a főispánság reformja tulment a kellő határon, de hát miért nem védekezett Tisza Kálmán a félreformok és félrendszabályok címén intézett támadásokkal szemben a magyar politika említett felső törvényeivel? Miért nem mondta, hogy a ***radikális reformoktól Magyarországnak mindaddig tartózkodnia kell, míg parlamenti alkotmányának nem lesz betetőző és teljes garanciája?***

Ez pedig így van, legalább az adminisztráció terén. Az abszolutizmus vakmerő támadásai átalakították a közfelfogást a megyékre vonatkozólag. A parlamentet szétverte a katonai erőszak. Még azt is meg kellett érnünk, hogy a honvédség magyar kommandó szava szintén részt vett az alkotmányromboló aktusban. A parlamentárizmus ekkép önmagát sem védhette meg, annál kevésbé a magyar alkotmányt.

A megye azonban s a megyében szervezett

társadalom ellenállt. Nem valamennyi vármegye állt ellen, de sok és a java. Itt történt a törvénytelen hatalom feltartóztatása végzetes útján. Az abszolutizmust megtörte a passzív rezisztencia.

Gondoljunk most vissza a 70-es és 80-as évek eszmemenetére s a nemzeti centralizáció tervére. Az eszmemenet az volt, hogy az erős parlament megvédi önmagát s hogy erős parlament csak akkor jöhet létre, ha nincsenek municipális akadályai. Továbbá az egységes magyar nemzeti társadalom csak akkor alakulhat meg, ha a középponti erő teljes vibrációjával érványesülhet a legszélső perifériákon is.

A jóhiszemű tévedések egész láncolata. A magyar parlamentárizmus nem akkor lesz erős, ha az alsó garanciákat szüntetjük meg, hanem akkor, ha kiépítjük a felsőket. Parlamentárizmusunknak e felső biztosítékokra van szüksége. Szüksége van arra, hogy végtelenségig el ne legyen napolható s a törvényes határidőn túl fel ne legyen oszlatható. Főleg pedig szüksége van oly biztosítékokra, hogy a *parlament nélkül igazgató kormány tényei mind törvénytelenek és hatálytalanok legyenek*. Különben ismét megtörténhetik, hogy a parlamentet szétkergető törvénytelen kormány felforgatja egész államunkat és társadalmunkat, magas polcra helyezi bérenceit s pénzen vásárolt embereivel sanyargattatja a jó hazafiakat.

A parlamentárizmus legfőbb garanciája azonban a népek ereje, ha ez azzal az elszántsággal párosul, hogy a megtámadott parlamentárizmust és alkotmányt minden körülmény között megvédelmezi. Ha a magyar alkotmány és a magyar nemzet valaha idejut, akkor igenis lehet szó gyökeres reformokról, addig azonban ragasz-

kodnunk kell a vármegyéhez. A magyar alkotmány biztosító jelentőségét a *Budapesti Hírlap* április 14-iki vezércikkében a következőképpen méltányolja:

„A most lefolyt passzív rezisztencia dicséretére föl kell említenünk azt az igen lényeges és fontos körülményt, hogy tulajdonképp nem is került törvénytelen adószedésre és újoncállításra a dolog, míg a múlt század húszas éveiben a törvénytelen hatalom ezzel kezdte akcióját. Igaz, hogy most ia három osztályzatot lehetne a megyék között föllálitani. A nemzeti szempontból rossz osztályzatú megyék mindjárt kezdetben megadták magukat. A második osztályba tartozók elfogadták az adminisztrátorokat, a tisztikar helyén maradt, de azzal az ünnepies kijelentéssel, hogy törvénytelen újoncot nem állítanak s törvénytelen adót be nem szednek. A nemzeti szempontból vezérszerepű megyék ellenben az első pillanattól kezdve szembeszálltak a törvénytelen hatalommal, tisztviselőkaruk lemondott, vagy megtagadva az engedelmességet az adminisztrátoroknak és királyi biztosoknak, erőszakkal eltávolítottak. Ezek a nemzeti szellemtől teljesen áthaltott megyék óriás szolgálatot tettek. Példájuk megerősítette a nemzeti ellenállás szellemét, fölfokozta a hazafiságot s lendületet adott a közvéleménynek. Már az előcsatározást kihúzták hat-hét hónapon keresztül s így megbizonyosodott, hogy Magyarországon az alkotmány megtámadásának még taktikai elhelyezkedése is a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközik. Megtörtént az a nagyszerű és lélekemelő eset, hogy tíz-tizenkét megye ellenállása, segítve más intézmények közreműködése s a mindig hatalmasabbá váló társadalmi akció által, a támadó hatalmat már az előcsatározásokban tönkreverte. Az előretolt védőművek s a megyék környűri tönkretették az alkotmánytipró hatalmat, mielőtt alkotmányunk tulajdonképp való sáncát megostromolhatta volna. E fő alkotmányos védőművünk az ország-

gyűlés által meg nem szavazott adó be nem hajtása s az újonc elő nem állítása. A passzív rezisztenciának e diadalmas csillagsánca ellenséget nem is látott, mert ez idáig el nem jutott. Mi lett volna ebből, ha idáig is elmerészkedett volna? Ekkor már a megyék túlnyomó nagy többsége sorakozott volna a vezérmegyékhez, úgy, hogy, mint sokszor kifejtettük, a törvénytelen hatalom kénytelen lett volna katonai abszolutizmussá átvedleni, mert polgári abszolutizmus mellett a megyék által nem leendett képes adóhoz és újonchoz jutni. A katonai abszolutizmus megkísérlése azonban oly kockázatokkal jár, a melyeket nem vállalhat el még a legnemzetellenesebb hatalom sem.

Nagy és örökérvényű tanulság rejlik e tényben. A sokat ócsárolt megye, mely itt-ott közgaz. gatási mizériái által csakugyan rászolgált az ócsárlásra, hatalmasabb alkotmányvédő intézménynek bizonyult, mint bármikor ennekelőtte.“

Ezt az ítéletet, ha élne, maga Grünwald Béla is aláírná s aláírják bizonyára mindazok, a kik Grünwalddal egyetértenek. A nemzeti centralizáció ekkép, a 70-es és a 80-as évek nagy állammentő s nemzeti tartalmú gondolata nem bizonyult helyesnek. A megyét nemcsak nem szabad államosítani, hanem mint majd a pártharcok rajzánál ki fogjuk fejteni, meg kell erősíteni. Egy nemzeti centralizáció lehetséges és szükséges, *ez a közvélemény és hazafiság centralizációja*, melyet a *Budapesti Hírlap* említett cikke így fejez ki:

Am minden intézmény fölött áll a szellem, a közvélemény és a hazafiság hatalma. A társadalomnak tettekre kész ítélkezése, a bűnösök erkölcsi megbüntetésére alkalmas hatalma s intranszignans hazafis ága megtartja a kötelesség útján azokat is, a kiknek elhullását az intézmény maga nem gátolhatná meg. A hazafias szellem intenzív és extenzív

művelése tehát egyik legnagyobb kötelessége minden tényezőnek. A hazafiatlanságot és kötelességszegést irtózatosan megbélyegezni tudó közszellem egyik legerősebb garanciája az alkotmánynak. Ez működött jobban a mostani válság alkalmával is a vidéken, mint Budapesten s különösen épp ott, a hol a vezérmegyék a passzív rezisztencia nagy harcát vívták. Csak ez a nagy, hatalmas és hazafias közszellem teheti jövőre teljesen immunissá alkotmányunkat és közéletünket az abszolutizmus recidivákat okozó miazmáival szemben.

*

A Deák-párt, mint párt, nem foglalt állást a kinevezési rendszer mellett. Egyes árnyalatai követelték ugyan az. állami adminisztrációt, de a megyének a hetvenes évek elején még oly nagy varázsa volt, hogy az 1870. évi 42. törvénycikk nem mert mélyen belevágni a megyei intézménybe, hanem a főispáni hatalom által képviselt centralizációt sem vitte oly messze, mint elvitte később Tisza törvénye. A Deák-párt törvénye szerint a főispán nem volt feljogosítva intézkedéseket tenni s nem volt joga meghagyásokat intézni a megyei tisztviselőkhöz. Tisza törvénye a közigazgatás terén is adott intézkedési jogot a főispánnak. Tisza törvénye előtt a főispán a megyei tisztviselővel csak egy kivételes esetben, 1870. évi 42. törvénycikk 54. szakasza értelmében rendelkezhetett, az 1886. évi 21. törvénycikk alapján a 64., 65. szakaszok esetein kívül még más esetekben is föl Van hatalmazva a főispáni intézkedésre. Apróbb dolgokról nem is szólva, a főispán, ha azt gondolja, hogy az állam érdeke követeli, közvetlenül is intézhet rendeleteket a törvényhatósági és községi tisztviselőkhöz. Tisza törvénye alapján a főispán egy sereg törvényhatósági tisztviselőt is

kinevez: főorvost, a rendőrkapitányokat, a számvevőket, az árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, a járási és kerületi orvosokat, állatorvosokat stb., sőt a segéd-szolgabírókat át is helyezheti.

Tisza reformjában tehát egy bizonyos fokú, habár alárendelt, kinevezési rendszer is benne foglaltatik, a legrosszabb kinevezési rendszer, t. i. a helyi szatrapa kinevezési rendszere. Igaz, hogy ennek célja az volt, hogy a főispán tekintélye a vidéki társadalomban növekedjék s e cél mögött rejtőzött egy másik cél, hogy a főispán jó kortes lehessen. Ez azonban teljesen megbocsáthatatlan, a mely áttör minden jogfogalmat és józan rendszert, hogy a főispán, kinek intézkedési jogot adott a törvény, vagyoni jogi felelősséggel nem bír. Most, tehát a 90. szakasz értelmében a károsítottnak nincs vagyoni jogi keresete a megyei tisztviselő ellen, ha az intézkedést a főispán rendelte el. Tisza Kálmán ekképp a megyei intézménybe egy idegen s minden jogfogalommal dacoló elemet vett be s így fejlesztette az autonóm megye körén belül a centralizációt, oly fokig, a meddig a Deák-párt nem mert elmenni. De Tisza is érintetlenül hagyta a megye felirati jogát s a mi a legfőbb alkotmánygarancia, az, a melyet a 20. szakasz foglal magában, mely szerint kivételnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott újoncok tényleges kiállítására vonatkozó rendeletek.

*

Az újoncok erőszakos besorozásáig s a meg nem szavazott adók behajtásáig az abszolút kor-

mány som mert menni. De ha időközben kibékülés nem történik, esetleg még a régi garanciákra is reá tette volna bűnös kezét a hamis ürügyekben utazó törvénytelen kormány.

Különösen két veszedelmes és törvénytelen eszközhöz nyúlt. Az egyik volt a renitens megyei tisztviselők büntetőjogi üldözése s a másik a királyi biztosi intézmény meghamisítása s jogtalan alkalmazása.

A mi az elsőt illeti, Lányi igazságügyi miniszter megörökítette nevét ama képtelen törvénycsavarással, a melylyet hírhedt rendeletében a büntetőjogi üldözést ki akarta terjeszteni az alkotmány megyei várórságára, a tisztviselői karra. Sőt a büntetőtörvénykönyv 481. szakasza által, a felhívás és földicsérés címén a börtön veszélyének tette ki a megyei társadalmat is. Vagyis, ha vakmerő törvénycsavarása elfogadásra talál a bírói karban, (csak egy esetben talált), akkor a passzív rezisztencia örök időkre lehetlenné lett volna téve. Akkor még királyi biztosokra sem lett volna szükség, az ügyészség és bíróság letörte volna a nemzeti ellenállást.

Soha még megokolatlanabb elvet az igazságügy őre föl nem állított, mint Lányi. Minden tény ellene bizonyított. Az az egész eszmevilág, melyet már eddig is föltártunk, s melynek még további vidékeit is föl fogjuk tární, Lányi ellen tiltakozott. A törvényhozásnak soha eszébe nem jutott a megyei tisztviselők büntetőjogi üldözése. A Csemegi-féle büntetőtörvénykönyv anyaggyűjteményének nincs egyetlen sora, mely távoli célzatot is mutatott volna a megyei tisztviselők büntető üldözésére vonatkozólag. Az egész vita alatt soha senkinek eszébe nem jutott erre gondolni. Maguk a centralisták nem

akként képzeltek az állami adminisztrációt, hogy a renitens vármegye büntetőjogi üldözés által töressék meg. Sőt ugyanők a kinevezési rendszer mellett fenn akarták tartani a megyei önkormányzat politikai jellegét, s a helyi ügyekre nézve bizonyára nem akarták annyira megcentralizálni a vármegyét, mint megcentralizálta Tisza Kálmán. De maga a kinevezési rendszer kiforgatta volna lényegéből a vármegyét. A kormány kinevezésétől és fegyelmi jogától függő tisztviselő bizonyára távolról sem alkalmas annyira a nemzeti ellenállásra, mint a választott s a közgyűlésnek felelős tisztviselő.

Képzeljük csak, hogy a Fejérváry—Krisztoffy-kormány idején más állami adminisztrációnk van. Ekkor is bizonyára akadnak kiváló egyének és jellemeik, a kik ellenállnak a törvénytelen hatalomnak. Ezek azonban csak ritka kivétel lettek volna, hasztalanul tiltakoztak volna a közgyűlések és jóléti bizottságok, az állami adminisztráció végrehajtotta volna a törvénytelen kormány akarátát.

Ha a főispán hatalma nem lett volna elég nyomás, jöttek volna a királyi biztosok, Krisztoffy magyarázata szerint. Csakis a pártviszonyok önzése magyarázza meg a királyi biztosi intézmény elfajulását, mely elfajulás legelőször a 19. század húszas éveiben történt s azután a Deák- és szabadelvű-párt uralma alatt további folytatást nyert.

Az 1805. törvény világosan ellene mond a királyi biztosi intézmény olyatén magyarázatának, mint az a 19. században folytonos gyakorlatban volt. A parlamentár izmussal pedig csak akként egyeztethető össze, ha kivételes és nagy okok vagy intézményes munkák teszik szüksé-

geseé a királyi biztosnak *törvényhozási hozzájárulással* ellátott kiküldését. De akkor mindig külön törvényben kellett volna és kellene a királyi biztos hatáskörét megszabni. A pusztá kormány-kinevezés semmi külön hatalmat nem ruházhat a királyi biztosra s maga Ő felsége sem, mert a király uralkodik és nem kormányoz. Épp azért a közigazgatási bíróság igen helyesen mondotta ki, hogy a királyi biztosnak nincs több hatalma, mint a főispánnak, önkényes intézkedései tehát semmisek, abszolút kormányzása pedig a vármegyében vakmerő erőszak s nem törvényes állapot.

Igen, de a királyi biztos intézménynek átalakítását a parlamentáris kormányzathoz nem találjuk abban a nagy eszmekörben, mely az új Magyarország alapköveit akarta lerakni. Egyesek tiltakoztak, különösen a szélsőbaloldalon, sőt a közjogi alapon álló ellenzéken, de mint intézményes reform nem szerepelt a közszellemben.

Egyrészt tehát megvalósítani akarja a kinevezési rendszert, másrészt pedig nem állítani föl a megfelelő garanciákat a passzív rezisztencia számára, ez kétségkívül hiba volt, melyet azonban egy körülmény ment. Ki gondolhatott a 80-0as években a Kristóffyakra és Lányiakra, hogy ezek valaha rá fognak törni alkotmányunkra és a vármegyékre.

Az a nagy közjogi ellenzéki elv, melyről már ismételten volt szó, hogy addig nem lehet radikális intézményeket megvalósítanunk, míg alkotmányunk megfelelő biztosítékokat nem nyer, a 80-as években, úgy látszik, feledésbe ment mind a két párton. Tisza nem védekezett vele, midőn részleges apró reformjait csinálta.

A centralisták pedig úgy tettek, mintha az a veszély sohasem következhetnék el.

És minden józan ész szerint úgy látszott, hogy igazuk van. A 67-iki kiegyezést, Deák művét, véglegesnek lehetett és kellett tartani anynyiban, hogy az a kiegyezés a nemzeti fejlődés számára tért kínált s a megnövekedett nemzeti erő a Deák-féle alapon berendezhette nemcsak a modern, hanem a nemzeti Magyarországot. A Lipótmezőre megérett bolondnak tartották volna, a ki azt mondja, hogy a 67-es kiegyezést Bécsben valaha kétségbe vonják, az abszolút felségjog elméletét állítják föl, s hogy akadnak gyászmagyarok, a kik alkotmányunk ellen fölemelik kezüket.

És íme megtörtént a hihetetlen. Megtörtént törvényeink félremagyarázása és erőszakos elferdítése által.

Nem volt elég a megyei törvény és a büntető kódex félremagyarázása, nem a királyi biztosi intézmény alkotmány- és nemzetellenes kihelyezése. Kezdték már félremagyarázni a védőtörvényt is. Pedig ha valami félremagyarázhatlan, akkor a védőtörvény, melynek 14. és 15. szakaszai miatt óriási harcok folytak s e harcok megbuktatták Tisza Kálmánt. Ez a törvény világosan megmondja, hogy a védőkötelezettség el-évül, ha három egymásutáni évben törvényes behívás nem történik, félreértést kizárólag intézkedik, hogy az önkéntességi jogot a besorozás minden frázisában lehet igénybe venni. Kategórikusan kijelenti, hogy mozgósítás esetén nem lehet újoncozni.

De a hazugság és ferdítés apparátusa dőlgozott s önkéntes jelentkezésre akarták rábírní a védőkötelesek. A megyék nagy része még az

önként jelentkezőket sem fogadta el, az erőszakos újoncozásnak pedig ellenszegült volna valamennyi.

Mindez mennyire máskép történik, ha a törvénytelen kormány rendelkezésére kinevezett tisztviselői kar áll. A közvéleményt lehet ijeszteni és terrorizálni. És sajátságos, hogy mi, a kik annyira foglalkozunk közjoggal, mint egy másképpen, a közjog finomabb árnyalataiban igazán naivak vagyunk.

Közjogászaink rendszerint a dualisztikus közjoggal foglalkoznak s éppen a legfontosabb és leggyakorlatibb közjog, minő a passzív rezisztencia s a védőerő közjoga, irodalmilag vagy egyáltalán nincs, vagy csak elégtelenül van földolgozva. A *Budapesti Hírlap* érdeme, hogy az ősz-től egész a létrejött békéig a fejtegetések folyton megújuló sorozata által igyekezett tisztázni a passzív ellenállás és a védőerő közjogát. És érvei annyira cáfolhatatlanok voltak, hogy sem Lányi ur, sem Kristóffy, sem Fejérváry egyetlen cáfolatot sem mertek megkockáztatni. A passzív rezisztencia s a védőerő közjogának bele kell hatolnia a közvélemény legszélesebb rétegeibe. Ha e tekintetben egyöntetű közfelfogás lesz s a megyei önkormányzat megkapja Hadik János gróf, belügyi államtitkár által megígért garanciákat, akkor nyugodtan nézhetünk egy második passzív rezisztencia felé, ha ez netán, minden törekvésünk ellenére elkövetkeznék. De nem lehetnének nyugodtak, ha a megyei tisztviselői kar kormánykinevezéstől s nem megyei választástól függne. Mennyi viharok és események zajlottak le. Évtizedek feledésének ködéből ezek új életre szólították azt a, fájdalom nagyon is igaz tételt, hogy amíg alkotmányos garanciáink nem

lesznek, a melyek megvédik parlamentárizmusunkat minden önkény nyel szemben, addig a vármegye radikális reformaitól óvakodnunk kell. Meg kell tartanunk a vármegyét annak, a mi volt, az alkotmány öréke, mely a passzív rezisztencia hatalmas fegyverével van felruházva. E fegyver jelentősége a modern kor mindent átalakító szelleme ellenére is növekszik és nem fogy. A forradalmak és a szabadságharcok a fegyvertékniika fejlődése miatt jövőre szinte lehetetlenekké lesznek. A jövő háborúit is tűzéség fogja eldönteni, tűzésége pedig a népnek nincs, hanem csakis a hatalomnak és a hadseregnek. Katonai forradalom nélkül tehát a népforradalom lehetetlen.

Hogy mi lesz a katonai követelésekkel, ez a nagy kérdés hosszú időre el van napolva. Nekünk addig is meg kell élnünk és szabad népgyanánt kell megélnünk. Döntő súlyú alkotmány-biztosítékok nélkül csak a szenvedőleges ellenállás lehető legteljesebb berendezésének segítségével élhetünk meg minden újabb eshetőséggel és kísérlettel szemben. A nemzeti centralizáció helyett tehát a megyei legyen szemünk.

*

A megyét úgy kell berendezni, hogy egy erőszakos hatalom törvényes formák által ne uralkodhasék. Igen helyes tétele volt ez Tisza Kálmánnak s erre redukálódott a számos ízben említett nagy közjogi tétel. Grünwald Bélával szemben fejtette ki Tisza az álláspontját, épp azért szükséges az 1886-iki megyei reform parlamenti tárgyalásának főütközö pontját, **Grünwald és Tisza beszédét ismertetni.**

Grünwald véleménye szerint, melyet 1886. évi március 1-én fejtett ki, a közigazgatási törvény-

javaslat nem mélyreható reform e csakis arra jó, hogy a nemzet szemét fölnyissa, hogy az, a mit eszköznek vélt a centralizáció ellen, az éppen arra vezet, s hogy a miben eddig erejét keresték, az gyengeségének kútforrása. Szerinte már az 1870-i törvényhozás is téves fölfogásból indult ki az önkormányzat megállapításánál. Legnagyobb kritika alá veszi a tisztviselők választására vonatkozó intézkedéseket, melyek a tisztviselőket lealacsonyítják. Nem lesz tekintélyük, mert a választók nagy tömege majd megalázkodást kíván tőlük, s egyesek pedig tőkét raknak össze, a jövődő vizsontszolgálat reményében, s ha állásukat elnyerik, az igen bizonytalan, mert függ fölülről, a pártjától s saját alárendeltjeiktől. Innen ered az a sok erőszak, korrupció a magyar megyékben. S végül az is megeshetek, hogy a választással államellenes elemek foglalnak helyet a tisztikarban. *A választás tehát az állam, a nemzet érdekeibe ütközik.* Az 1870. törvény a kormányt megbénította, de mivel a szabadságbiztosítékokról nem gondoskodott, az a veszély is fenyegetett, hogy abszolutizmus fog a megyei intézménybe beleszűrődni. Idézi magát Tisztát, a ki maga azt mondta, hogy *a megyei intézményben az ellen keres eszközt, hogy alkotmányos formák között ne lehessen abszolutizmus,* mert míg a nyílt erőszak fölrázza a szendergőket, addig az alkotmányos elnyomás erkölcsteleníti, megrontja s végül orozva megöli a nemzetet. Majd áttér az 1871. választási eljárásra. Azt mondják, hogy oly országban, mint a mienk, lehetetlen a szabad választás, — gondoskodni kell, hogy államellenes elemek ne jussanak hatósági hatalomhoz. Erre jó a kinevezés. De a megyéktől egyszersmind el kell választani az állami teendőket, mert így az állam gyámkodást gyakorolna rajta. S ha a megye egyszer fölszabadul az állam nyomása alól, — nem kell centralizáció, nem kell főispán sem. A kinevezett közegeket össze kell kapcsolni az önkormányzati orgánumokkal, mert így az állam ellenőrzése jobb lesz. De

nem mindenkit, hanem csak azokat kell kinevezni, a kik juriszdikciót gyakorolnak, mert lehet bíró független, ha azokról ítél, a kiktől hatalmát kapja? A kinevezéseknél azonban tekintettel kell lenni az eddigi tisztviselőkre. Általában a törvényjavaslat nem akar mást, mint fokozni a decentralizációt s nagyobb tért nyújtani a választási elv meghamisításának. Modifikálni akarja a személyes uralmat s megtámadja a bírói függetlenséget. A közigazgatás javítása nem várható a főispáni hatalom megnagyobbodásától sem, mert a főispán nincs beleilleszkedve a közigazgatás organizmusába, s éppen ez a törvényjavaslat nem ismeri a felelősségét s büntetlenséget biztosít neki. Ez nem más, mint személyes uralom. A javaslat még korteseszköznek sem jó. Németországi útjában Lasker és Richter fölhívták a német közigazgatás kitűnőségére figyelmét, megjegyezve, mily kár, hogy ily jók a hivatalnokok, mert így a közvélemény nem hiszi, hogy rossz politika képviselői. Ilyen jó hivatalnoki rendszert kíván ő korteseszközül a kormánynak.

Tisza Kálmán március 2-iki beszédében kijelenti, hogy ő a választási rendszert csak akkor hagyja el, *ha az adminisztráció Teára nélkül nem maradhat már mellette*. Ismeri a magyar nép természetét, tudja, hogy a magyar nép sokkal inkább szeret oly embereknek engedelmeskedni, kiket úgy szólván gyermekkoruk óta ismer, mint olyanak, ki az ország egy más sarkából került oda. Pedig ez a kinevezésnél a kormánypolitika érdekében el nem volna kerülhető. S kinevezésnél bizonyára sok nem magyar ajkút kellene kinevezni, míg a választásnál nem jön előtérbe a nemzetiségi szempont. De hisz ha Magyarországon már a választásra is azt mondták, hogy az a kandidáció folytán burkolt kinevezés, melylyel a jó hazafiak kizáratnak a hivatalokból; mit fognak mondani, ha a kormány tölti be a hivatalokat? Az 54. és 57. szakaszokról azt mondják, hogy a bírói függetlenséget támadja meg. Pedig mi van az előbbi b) pontjában?

Az, hogy ha bírói kinevezések vannak, a főispán előterjesztést tehet, a mi pedig 1869 óta gyakorlatban van. Végre is a miniszter nem ismerheti mind-egyik hivatalnokát, s meg kell engedni neki, hogy bizalmi emberéhez forduljon. Benne van a fönnt idézett szakaszokban, hogy a főispán jelentést tehet a törvénykezés állapotáról. Ámde az 1876. VI. törvénycikk e jogot a közigazgatási bizottságnak adja meg, melynek pedig tagja a főispán is. Tisza nem akarja a bírói függetlenséget megtámadni, de viszont nem is lehet a bíróságot mindentől elszigetelni. Beszél a főispáni hatalomról. Szerinte ez az 1870. törvényben, ellenőrző hatalom, s nem adminisztratív hatalom; utóbbi csakis rendkívüli esetekben lehet, az ellenőrzési és felügyeleti jog körében. S ha csak ilyen esetekben rendelkezik a főispán, két eset lehetséges: vagy rendelkezik a megyei fölterjesztéssel szemben, vagy az alispánnal szemben, csakhogy ezt a miniszternek jóvá kell hagyni s így ő a felelős, — vagy pedig rendelkezik halasztást nem tűrő állami érdekekben. Ha rendeltére tettek valamit, akkor nem a végrehajtó közege, de ő a felelős s polgári bíró vonja felelősségre, politikai ügyekben pedig, valamint az államtitkáráért azonképpen is a miniszter a felelős. Szerinte a törvény ragaszkodik a történeti fejleményekhez s az 1870:42. törvénycikkben csak pár pontban tesz túl, a mennyiben az állam érdeke máltai megokolt eseteket jobban precizirozza.

Éppen húsz év tényeinek világításában egészen más színben tűnik föl e két beszéd, mint elmondásuk idején utólag bebizonyult, hogy Tiszának volt igaza s nem Grünwaldnak, kivéve a főispáni intézményre vonatkozólag mondottakat. A neves és fényes elméjű gondolkodó, Grünwald, most utólag szintén elismerné tévedését, mint elismerjük szinte mindannyian tévedésünket, a kik Grünwaldnak barátai és tisztelői voltunk.

De vajjon kitartott-e Tisza Kálmán utólag helyesnek bizonyult álláspontján? *Nem tartott ki* s az események folyása elmosta azt a szirtet, melyre Tisza 1886-iki beszédét helyezte.

A védőerővita után ugyanis Tisza érezte, hogy hatalmas elmék és szónokok támogatására van szüksége a mindig győzelmesebben előrenyomuló nemzeti párttal szemben. 1889. április 9-én rekonstruálta kabinetjét s abban igazságügyminiszter lett Szilágyi Dezső s pénzügyminiszter Wekerle Sándor. A közvélemény egy ideig nem tudta, hogy Szilágyi belépésének ára volt. Szilágyi Dezső azonban pozsonyi beszédében világosan kijelentette, hogy elvi alapon lépett a szabadelvű-pártba és a kormányba s ez elvi alap az volt, hogy *Tisza elfogadta a kinevezési rendszert*. Ugyanezt megerősítette maga Tisza Kálmán nagyváradi beszédében, s ekép a megyének Tiszában hatalmas oszlopa dőlt ki. Ám ismeretes, hogy nézetváltoztatásának gyakorlati hatályt nem szerezhetett, mert Kossuth honosítási kérdésében végleg megbukott. Szapáry azonban megkísérelte az államosítás gyakorlati érvényesítését.

Most már számíthatott a szabadelvű pártra s közös elvi alapon állott a nemzeti párttal is. Kifogásaik előterjesztése mellett az 1891 május 29-én kezdődött vitában Apponyi Albert gróf és Horánszky is elfogadták általánosságban a törvényjavaslatot.

Most már igazán csak a közjogi ellenzéknek tulajdonítható az érdem, hogy a megye le nem törött. Ugrón Gábor, június 5-én, heves támadást intézett a javaslat ellen. Kövid idő múlva bevonult a parlamentbe az obstrukció réme.

Maga az általános vita július 7-éig tartott,

midőn a javaslat 261 szóval 99 ellen elfogadásra talált.

Ekkor következett a fordulat. Prónay szeptemberre kívánta halasztani a vitát s a halasztó indítványhoz Apponyi is hozzájárult, mert nem magát az elvet támadta meg. A szélsőbal azonban nyíltan bejelentette az obstrukciót és szavának állt is.

Szapáry nem engedvén a halasztási követelésnek, folytatni akarta a részletes vitát. De már a törvényjavaslat címéhez egy sereg szélsőbéli képviselő jelentkezett szólásra. Izgalomban telt el az egész július, sőt augusztus eleje. Szapáry végre belátta, hogy egy kétszázhetvenhét szakaszból álló javaslatot nem lesz képes az ellenzékkel szemben keresztülvinni és ezért a szabadelvű párt augusztus 4-iki értekezletén bejelentette, hogy megelégszik magával az első szakasszal, s így csak az elvet akarja törvénybe iktatni, magát a javaslatot azonban leveszi a napirendről.

Szapáry veresége ekképp teljes volt s így az állami adminisztrációé is. A szélső ellenzék elérvén célját, a parlament már augusztus 8-án elfogadta egy második szakasszal kiegészített, egyetlen szakaszt.

Soha senki sem gondolta, hogy a lex Saporiana megvalósította az állami adminisztráció elvét. Ezt Szapáry maga sem hitte s törvényének csakis az volt a jelentősége, hogy fedezze megfutamodását a szélsőbal obstrukciója elől. És az abszolút-kormány mégis, legalább félhivatalosainak vallomása szerint, arról álmodozott, hogy Szapáry törvényes alapján végrehajtja az államkinevezéseket. Nemcsak az örültségben, hanem a gonoszságban is van rendszer.

IV. A szabadelvű párt és a gazdasági kérdések.

A nagy politikai küzdelmek zivatarában homály borult a szabadelvű párt ama legfőbb céljára és lét-okára, hogy a gazdasági kérdéseket rendezze, e az országot megmentse a folytonos deficit veszedelmétől.

A szabadelvű párt és vezéreinek politikáját itt két részre kell osztani. Az egyik részbe tartoznak az úgynevezett *nagy gazdasági kérdéseie*, mint az önálló vámterület, a magyar bank stb. A másik részbe a szoros értelemben vett pénzügyi politika, melynek célja volt az állam pénzügyeinek rendezése.

A közös vagy önálló vámterület, valamint a közös vagy önálló jegybank igen sokáig és pedig igen helytelenül a közjogi politika kérdéseire kapcsolódott. A Deák-párt a közös vámterület s a közös bank alapján állott, mert azt hitte, hogy az 1867: XII. törvénycikk ellenére is a kiegyezést megzavarná a monarkia két államának gazdasági különválása. A közjogi ellenzék mindkét árnyalata

pedig épp ellenkezőleg a gazdasági különválást követelte. Valósággal akként áll a dolog, hogy a *közjogi* különválás, vagyis az önálló magyar külügy s az önálló magyar hadsereg sem lehetne el az önálló vámterület és magyar bank nélkül, mert Magyarország sem bírhatná el külön hadseregének költségeit. A *gazdasági* különválás ellenben, melynek nemcsak lehetőségét, hanem megvalósításának közjogi módját is megmondja az 1867: XII. törvénycikk, nem vonná maga után *szükségkép* a közjogi különválást. Az 1867-iki közjogi és gazdasági kiegyezés között nincs közjogi kapcsolat.

De hogy gazdasági különválás mellett az események, s különösen Ausztria nyomása és elvakult boszuja, a perszonál unió felé kergetnék Magyarországot, ez nagyon is lehetséges. Valami közjogi atom tehát van Deák gazdasági kiegyezésében is.

A fúzió idején Tisza Kálmán rálépett a közös vámterület s közös bank alapjára, s így közelebb jutott a Deák-, mint saját pártjához, melynek nem egy intranszigenz elemétől eltávolodott. Simonyi Lajos báró ki is lépett Tisza kabinetjéből és a szabadelvűpártból, s megalkotta az úgynevezett független szabadelvűek pártját. Simonyi azt hitte, hogy Tisza nagyon is messze ment Magyarország érdekének rovására a közös vámterület és bank kérdésében.

A súlyos válság óta, mely Tiszát és rendszerét csaknem összetörte, a külön vámterület és külön magyar nemzeti bank kérdése állandóan napirenden van s még Deák hívei közül is sokan Ma-

gyarország gazdasági különválásának zászlaja alá csatlakoztak.

De hogy mily kevés gyakorlati tény jött létre ez irányban, mutatja a hosszú, eredménytelen vajúdas. Csakis Wekerle Sándor politikája kimagasló és becses kivétel, midőn a készfizetések fölvetelének előkészítése által Magyarországot ki akarta szabadítani a kínos jegybank hatalma alól, s a külföldi tőke előtt ekképp meg akarta nyitni Magyarországot.

A külön vámterület felé csak jogilag és nem valósággal közeledtünk. Széll híres formulája megalkotta a külön vámterület jogi állapotát s ez most, Wekerle második kormányzása idején, egész addig fejlődött, hogy Ausztriával nem vámuniót, hanem kereskedelmi szerződést kötünk. Kétségtelen eme megkülönböztetés közjogi értéke, a mennyiben bár azonos tarifa alapján, külön szerződéseket kötünk a külállamokkal, s így legalább Magyarország gazdasági egyéniségét nem nyeli el a külföld irányában az összmonarkia.

Miután azonban a legújabb kiegyezés paktumában benne van a kereskedelmi szerződések szankcionálása, Magyarország egész 1917-ig nem valósíthatja meg gazdasági különválását. Csak akkor járnak le a szerződések, melyek lejáratának, Széll Kálmán ismeretes találmánya szerint össze kell esnie az Ausztriával kötött egyezmény lejáratával.

A külön vámterület felé ekképp fejlődünk ugyan, de gyakorlatilag még messze állunk tőle. A legnagyobb baj az, de szerencsére gyógyítható baj, hogy a külön vámterület megvalósítására még

most sem készültünk el. Az előkészítéshez, szakértők szerint, legalább öt év szükséges, s így a hátralevő tizenegy évből ez az öt év kitelik. De legjobban előkészíti a külön vámterületet Wekerlének az a politikája, mely szerint az önálló magyar jegybank megvalósítását már 1910-re előretervezi.

De visszatérve a 80-as évek nyomorúságaihoz, senkisé is hihette komolyan, hogy a magyar gazdasági különválás már ekkor lehetségessé lesz. Hiszen egy deficités ország önálló bankja diszázsióval küzdött volna, arról nem is szólva, hogy a pénzügyi nyomorúságon kívül komoly ipart aligha teremthettünk volna.

Az a politika tehát, melynek a szabadelvű párton belül Széll Kálmán volt a képviselője, szármíthat a helyeslésre most utólag is. A mely politika előbb biztosítani akarta az államháztartás egyensúlyát, s csak azután kezdhet nagyobb vállalatokba. Már az 1876-iki költségvetés előterjesztésekor Széll Kálmán megjelölte a követendő irányt s a feladatot, melynek, úgymond, megoldásától az ország jóléte és jövője függ, s ez abból áll, hogy a megzavart egyensúlyt helyre kell állítani oly eszközökkel, melyek nem sértik az állam egy életérdekét sem, de viszont helyre kell állítani oly alapokon, melyek egyszersmind képesek biztosítani a helyreállított egyensúly fennmaradását.

Széll Kálmán érdeme, hogy mindjárt a fúzió kezdetén a konverzió eszméjét behozta a magyar pénzügyi politikába, s kijelentette, hogy a 153 milliós kölcsön konverziója nélkül, épp azért, habár az 1871. költségvetés már nem egész 10 millió deficitet mutatott, 300 millió járadékkölcsönt indít-

ványozott a 153 milliós és egyéb uzsorás adósság törlesztésére.

Széll Kálmán azonban még egy új eszmével gazdagította a magyar pénzügyi politikát: a szeszadó reformjával, mely Wekerle Sándor korában valóságos epokális jelentőségű lett. Széll 1877-re még 15 millió deficitet volt kénytelen előirányozni, de már tételről-tételre kimutatta a deficit fokozatosan történendő megszűnését. Ekkor azonban, legszebb tervei között, lecsapott a bosnyák okkupáció villáma. Széll látva, hogy kedvelt programja, az országnak szinte életérdeke, a katonai kiadások miatt meg nem valósítható, megvált pénzügyminiszteri állásától. És az események teljesen igazolták: a nagy hadügyi kiadások, melyek kora 1878—1887-ig terjedt, tönkretették államháztartásunkat s a deficit néha 50 millióra emelkedett. Valóban aggasztó, sőt kétségbeesett helyzetben volt az ország.

Tisza Kálmánnak e végzetes időben szerencsés gondolata támadt. A midőn 1887 február 15-én személyesen átvette az ország pénzügyi kormányzását, s több mint 49 millió deficit volt a költségvetésben, Wekerle Sándor miniszteri tanácsost államtitkárává tette, a kit éppen egy nagy üzleti vállalathoz hívtak vezetőnek. Már az 1888-i költségvetési tervezet bemutatásakor Tisza bejelentette, hogy a deficit 1890-ig meg fog szűnni. De a következő három föltételt tűzte ki: hogy a hadi kiadások ne emelkedjenek, az államháztartásban szigorú takarékoság uralkodjék s ha beadandó javaslatai idejében elfogadtatnak. A szabadelvűpárt ámulva hallgatta kormányelnökét, s az ellenzék hitetlenül rázta fe-

jét. És hogy Tisza jól jósolt, maga Wekerle Sándor bizonyította be 1889. október 15-én mondott beszédében, midőn már mint pénzügyminiszter állott a Ház előtt. A valóság az volt, hogy az 1890-i mérleg 28 millió fölösleggel végződött.

A leghathatósabb eszközök voltak ez eredmények s később még sokkal nagyobb eredmények fölidézésére a cukor- és szeszadó reformja, a regáléválsággal kapcsolatos italmérési jövedék hasznosítása, az államvasutak fejlesztése s az államadóságok kétízben történt konverziója.

Wekerle Sándor az államháztartás egyensúlyát alig helyreállítva, beváltotta nemcsak Tisza ígéretét, hanem a szabadelvűpártnak alapprogramját, mely egyenesen az államháztartási bajokkal okolta meg a fűziót s a közjogi elvek félretételét. Tisza és a szabadelvűpárt Wekerle segítségével kiszabadult óriási obligójából.

Wekerle Sándor azonban nem elégedett meg az egyensúly helyreállításával, hanem egyszersmind megindította 1892-ben a valuta rendezését s a tiszta aranyvalutára való átmenést. E fontos misszió Wekerle kezéből Lukács Lászlóéba ment s most legújában ismét Wekerle Sándor viseli terhét.

*

De nemcsak a pénzügyi politikában támadtak kedvező eredmények. Gazdasági fejlődésünk egyáltalán nagyobb méreteket vett s különösen Baross vaskeze a vasutak terén csodákat művelt. Hogy egy ember akarata és munkaereje mire képes, Baross példája mutatja. A 70-es évek nyomorúságai mindenre kiterjedtek s mindent lehetőleg tönkretettek. A jár-

ványok leszállították a magyarság arányszámát, a kedvezőtlen gazdasági viszonyok az állandó deficit pusztító rémét vitték költségvetésünkbe. Megakadt minden fejlődés, sőt bizonyos tekintetben visszafejlődés történt. Megakadt a vasúti hálózat fejlesztése is, pedig már a Deák-párt nagyon érezte, hogy közlekedési eszközök nélkül Magyarország gazdasági jóléte ki nem fejlődhetik s ezért még a kiegyezés évében, nyomban az 1867. évi XII. törvénycikk után megalkotta az 1867. évi XIII. törvénycikket, mely vasutak és csatornák céljaira 60 millió kölcsönt irányzott elő. Hat évig gyorsan is ment a munka, de a 70-es évek pénzügyi válsága miatt az iámét évekig szünetelt. Valóság, hogy 1876-ben egyetlen kilométer vasút sem épült s 1877-től 1880-ig csak 118 km. vasút nyílt meg.

A 80-as évek azonban meghozták újból az áldásos emelkedést, gazdasági és nemzeti fejlődést. A szerencsésebbekké vált viszonyok mellett is Baross Gábor maradandó érdeme az államvasúti rendszer s a zóna megvalósítása. Már az osztrák államvasút magyar vonalainak a törvényes idő előtt való megvásárlásával örvendetes meglepetést okozott az egész országban, s az államvasutasítás erélyes keresztülvitele a magyar államot oly vasúthálózat birtokába helyezte, mely nemcsak gazdasági, hanem egyszermind nemzeti céljait hatalmasan szolgálja. A míg 1876-ban az államnak csak 1600 km. vasútja volt, alig húsz év múlva e vasúthálózat fölemelkedett közel 8000 kilométerre.

Ha a centralizáció valahol hasznára volt Magyarországnak, akkor az hasznára volt a vasúti politika terén. Az államvasutak hatalmas s Budapestre

centralizált vasúti hálózata nemcsak gazdasági, hanem politikai hatalom. A Deák-párt megfordítva centralizált: legalább egy jelentékeny része a politikai intézményeket akarta centralizálni e a legnagyobb decentralizációba engedte süllyedni a gazdasági életet, különösen a vasútrendszert, melynek nagy része zug- és családi-vasút volt s mely a kamatgaranciák miatt csak terhet rótt az államra, gazdasági e főleg nemzeti ellenszolgáltatás nélkül.

Ha újból idegen hatalom helyezkedne a magyar kormányzat birtokába, az államvasutak centralizációját is fölhasználhatná ugyan nemzetellenes céljaira, de mily hosszú küzdelmet kellene megvívnia, a míg ezt a hatalmas közszolgálati ágat a maga céljaira tudná átformálni. Az eredményt meg sem várhatná, mert a passzív rezisztencia addig megtörné uralmát.

De ha állami és gazdasági berendezkedésünk megfordított rendszer mellett történik, ha tudniillik centralizáljuk a közigazgatást kinevezett tisztviselőkkel, meghagyjuk a decentralizáció irányában a vasútvonalakat, könnyű játéka lenne az országgal minden erőszakos vállalatnak.

Így kapcsolódnak a politikai axiómák a gazdasági kérdésekbe is. A Deák-párt mentségére annyit föl kell hozni, hogy valami eszme derengett szeme előtt az államvasutak fontossága felől, de egy hatalmas államvasúti rendszer gazdasági hatása mellett a nemzeti hatás alig jutott valakinek eszébe. Az a vasember, kinek szobra ott van az államvasutak központi palotája előtt, megtanította a nemzetet mindkét hatásra, dicsőséget árasztva nemcsak önma-

gára és hazájára, hanem egyszersmind arra a pártra is, melynek soraiból kiemelkedett.

Egyáltalán a 80-as évek a magyar nemzeti konszolidáció kezdő évtizede. E konszolidációban nagy része volt a parlamenti békének és nyugalomnak, melyet Tisza Kálmánnak végre sikerült létesítenie.

Az eszmeharc a pártok között nem dőlt el, sőt az eszmék csak egyes pontokon forrongtak s egyáltalán még nem alakult meg a magyar nemzeti állam berendezésének programja. Nemsokára ismét közjogi kérdések kerültek előtérbe, izgalmakat, sőt bonyodalmakat támasztva.

V. A szabadelvűpárt Tisza Kálmán bukása után.

A ki 1887-ben vagy 1888-ban figyelemmel kísérte a szabadelvűpárt klub-helyiségében és a Ház jobboldali folyosójában történeteket, s a látottakból levonta következtetéseit, az csakhamar óriási meglepetésre ébredt.

Tisza Kálmánt, a hatalmas kormányelnököt körülrajongta személyes gárdája, annyira, hogy a „generálishoz“ e falanxon keresztül csak nehezen juthatott valaki.

Nem Tisza Kálmán miatt, a kinek tartózkodó és hideg modora mellett is nagyon jó szíve volt s szívesen hallgatott meg mindenkit. Szívjósága egyik főoka volt közvetten környezete elhatalmasodásának s annak, a miért azután a korrupció vádjá zúdult ellene, hogy érdemetlen embereket is protezsált s híveit el nem ejtette, még akkor sem, holott már a politikai okosság is követelte volna.

Szívjósága talán csak egy esetben hagyta cserben, Grünwald Béla esetében, a ki mielőtt anyagi zavarai miatt végzetes útjára elindult,

hajlandó lett volna nagy és jogos becsvágyát egy nemzetiségi megye főispáni székére redukálni.

A szerencse kedvezése sokakat megszedít, az a hat-nyolc évig tartó parlamenti egyeduradalom, mely Tisza kormányzatának kicsucsorodása volt, bizonyára rá is gyakorolta hatását, de még inkább környezetére, mely akként rendezkedett be s olyformán beszélt, mintha ez a korszak Ítéletnapig tartana. Néhányan már arról kezdtek tanakodni, hogy Tiszától egy kissé el kell zárni a súlytalan képviselőket, hogy annál zavartalanabbá foglalkozhassék a politikával s csak befolyásos közvetítők tartsák fenn a kölcsönös érintkezést.

Ez a szóbeszéd természetesen soh'sem vált tette s méltó fölháborodást keltett a szabadelvűpártban. De jellemezte a helyzetet.

Pedig már ott voltak a közelben az örvények. Ott volt első örvénynek a román határkérdés ügye, melyről már szó volt s mely mármár elnyeléssel fenyegette Tisza Kálmánt. A második örvény, a véderővita el is nyelte, habár a hatalom külső jelvényeiről Tisza csak később mondott le.

Messze vezetne a védőerővita részletes ismertetése. Elég a kérdés lényegének földerítésére csak a hírhedt 14. szakasz régi és új szövegének szembeállítására. Az 1868. évi védőtörvénynek az újoncozási, illetőleg újoncmegajánlási jogra vonatkozó intézkedései következők voltak:

„A 11. §. A monarkia közös védelmére szükséges szárazföldi és tengeri hadsereg, az 1867. évi XII. t.-c, 11., 12., 13., 14. §§-aiban foglalt alkotmányos jogok alapján s azok fönntartása mellett, a monarkia mindkét államterülete összes népességére nézve 800.000 főnyi teljes hadilétszámban

állapítatik meg, a határőrséget ide nem számítván. Ezen létszámba a tartalék (4. §.) is bele van foglalva. A hadseregnek és haditengerészetnek ezen hadi létszáma a legközelebbi tíz évre érvényes. A hadsereg megállapított létszámának a körülmények szerint tovább is változatlan hagyására vagy megváltoztatására célzó javaslatok mind a két fél képviselőinek, alkotmányos úton való újabb megegyezés végett, mindenesetre még a kilencedik év lefolyása előtt előterjesztendők.

13. §. A magyar korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt országok közt a népesség számaránya szerint fölosztandó azon újoncilleték, a mely a hadsereg és haditengerészetnek az életbeléptetett törzs- és oktató-rendszer kívánalmi szerint fennebb megállapított számerőben (11. §.) leendő föntartására és póttartalékosokkal való ellátására szükséges megállapítása után, a tíz év lefolyása előtt, kérdésbe csak úgy lesz vehető, ha ő felsége az illető felelős kormányok útján annak emelését vagy leszállítását kívánja; a jutalék kiállítása azonban csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azt azon évre meg is szavazta. A tíz évi összes póttartalék nem lehet nagyobb egy évi újoncilletéknél. A két fél ebbeli jutalékának kiszámításánál mindaddig, míg a két államterületen egyenlő alapelvekre fektetett új népszámlálás foganatosíthatnék, a lélekszámról jelenleg létező hivatalos adatok szolgálnak alapul, melyek szerint a megállapított 800.000 főnyi létszámból a magyar korona országainak népességére 329.632 esik, jutalékának kiszámításánál a védkötelezettséget másként teljesítő határőrvidék népessége számításon kívül hagyatván mindaddig, míg a határőrség intézménye tényleg fennáll.“

Tisza Kálmán azt állította, hogy ez intézkedések lényegileg azonosak az új javaslat 14. §-ának intézkedéseivel, melyek a következők:

„14. §. A hadsereg és a haditengerészet fönntartására szükséges évi újonc jutalék, az 1867. évi XII. t.-c. 11., 12., 13. és 14. §§-aiban foglalt alkotmányos jogok alapján és azok fönntartása mellett, 103.100 főben állapítatik meg és ezen jutalék a magyar korona országai között egyfelől, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között, másfelől a népesség számaránya szerint és pedig az utolsó népszámlálás eredménye alapján osztandó föl.

Az 1888-ik évi december 31-ikével a monarchia mindkét államának területén foganatosított népszámlálás eredménye szerint, jelenleg a magyar korona országaiból 42.711 újonc állítandó ki.

A magyar korona országai honvédségének fönntartására szükséges évenkénti újoncjutalék 12.500 főben állapítatik meg.

A hadsereg megállapított újoncjutaléka *tíz év lefolyása előtt* csak akkor lesz kérdésbe vehető, ha ő felsége az illető felelős kormányok útján az újoncjutaléknak emelését vagy leszállítását szükségesnek tartja. Valamennyi jutaléknak tényleges kiállítása azonban csak akkor történhetik meg, ha törvényhozás azokat azon évre már meg is szavazta.“

Tisza barátai előtt elismerte, hogy a szövegezés nem szerencsés s nem is folyt be a szövegezésbe, mert mással volt elfoglalva. De mert szerinte a lényeg ugyanaz, s mert Bécsben elvállalta a javaslat keresztülvitelét, óriási támadások ellenére is megmaradt a hibás szövegezés mellett, mely azonban nemcsak hibás volt, hanem egyszersmind lekötötte a nemzet újoncmegajánlási jogát.

Tisza azonban az állításával, hogy e két szöveg lényegileg ugyanaz, tarthatatlan pozícióba lépett. Szilágyitól kezdve minden nagy és kis szónok azt dörögte fülébe, hogy ha a két szo-

vég ugyanaz, állítsa vissza a régi szöveget. E logika acélbronzsábjól Tisza nem szabadulhatt, de már csak későn engedett. Akkor midőn vergődéseivel összetörte népi csak önmagát, de pártját is, csak később, Kossuth Lajos honosságának kérdésében bukott meg véglegesen népszerű ürügyet keresve a visszavonulásra. De bukását megpecsételte a védőerővita s a kikerülhetetlen végzetet nem háritotta el a Szilágyi Dezsővel tett kísérlet sem. Sőt azzal, hogy Szilágyit beédesgette kabinetjébe, kétszeresen is ferde helyzetbe jutott. Mert először kitűnt, hogy az ő megcsorbult tekintélyét szükségesnek tartotta egy más tekintély által kiköszörültetni, a kivel évtizedeken át harcban állott. Másodsor kénytelen volt Szilágyinak nagy elvi engedményt tenni s minden komoly haszon nélkül áldozta volna föl a vármegyét, melynek választási rendszerét egész politikáján keresztül védelmezte s nemzeti garanciának tartotta.

Szilágyi Dezső dísz és tekintélyt adott a szabadelvű pártnak, de nem Tisza Kálmánnak.

Azonban a szabadelvűpárt Szilágyi belépése által sem szerezhette vissza a parlamentben régi pozícióját. Nem szerezhette vissza Szapáry gróf miniszterelnök sem, a ki Tisza utódjává lett, sőt a megyei reform erőszakolásával több kárt tett, mint hasznot.

És pedig nem lehet tagadni, hogy a szabadelvűpártban mindig voltak független meggyőződésű hazafiak, kik meggyőződésüknek tények által is kifejezést tudtak adni.

Már a 70-es évek tele voltak szecessziókkal s a szabadelvűpártból való kivonulásokkal. A bank-kérdés, a bosnyák okkupáció s a megyei reform egész árnyalatokat hasított ki a szabadelvű-

pártból, úgy, hogy voltak idők, midőn a szabadelvűpártnak nem volt többsége a gyakorlatban, hanem csak a papiroson.

A nyolcvanas évek parlamenti konszolidációja nem hódoltatta be a pártfegyelem alá a szabadelvűpárt összes tagjait. Sőt a Tisza bukását felidézõ két törvényjavaslat, a román kérdés és a védõerõ-törvényjavaslat hibáit legelõször szabadelvűpártiak vették észre és derítették ki. Az elsõnek tévedését a bizottsági elõadó fejtette ki Tisza Kálmán elõtt, aki azonban csak jogász szõrszálhasogatást látott az esetben, nem pedig komoly jogsérelmet. A védõerõtörvény híres 14. §-ára Horváth Gyula, a szabadelvűpárt tagja, a kormány félhivatalos lapjában tette figyelmessé a politikusokat és az országot. A súlyos köveket tehát a szabadelvűpárt tagjai eresztették le a hegyrõl, melyek végül is romboló la-
vinává alakultak.

Mindezek ellenére a szabadelvűpárt életereje már ekkor kezdett megtõrni. Parlamenti váltógazdaság hiányában gyökeres orvoslási módot csak egy újabb fúzió hozhatott volna létre. Ezt azonban ekkor még mindakét fél visszautasította, pedig most már a szabadelvű- és nemzeti párt a nemzeti centralizáció tekintetében nem különbözött, sőt Szapáry törvényjavaslatának általános tárgyalásánál a két párt együtt haladott.

De azért nagyobb különbség volt a katonai kérdésekben az úgynevezett nemzeti követelések tekintetében. Apponyi Albert gróf ékesszólása óriási propagandát csinált a nemzeti követelések mellett. Ekkor már nemcsak a katonai nevelés szerepelt a követelések programján, hanem maga a kommandó is, melyrõl Apponyi Hodossyval együtt nem akarta elhinni, hogy le van

kötve az 1867. évi XII. törvénycikk. 11. szakasza által a király kezeléséhez. A nyelvkérdést teljesen a nemzet szuverén jogának tekintette, minden átruházás nélkül.

Ily körülmények mellett Tisza és Szapáry bukása után sem érkezett el a fúzió ideje. De igenis létrehozhatta volna annak igen jó alkalmat egy egészen új kérdés, az egyházpolitika nagy kérdése. Kezdetben pedig ez az új eszme, mely a közjogi kérdésektől elterelte a közfigyelmet, a pártok egyetértésének jegyében látszott megfogamzani. Még ma is cseng a magyar levegőben Apponyi Albert gróf 1892 május 22-iki beszéde, melyet az egyházpolitikai kérdésekben mondott, hozzájárulva Irányi Dániel határozati javaslatához. Az egyesülésből mégis inkább élesebb pártharc lett, mely megingatta s megbuktatta szinte az összes pártokat. Az új eszme vonzás helyett taszító irányt fejtett ki. Marólúggá lett, mely pártviszonyainkat sok éven át nyomorgatta. Pedig ez az eszme igazán kiegészítő része lett volna s lett is a nemzeti centralizációnak.

VI. A nemzeti centralizáció és az egyházpolitika.

Nemcsak a polgári házasságot és anyakönyvet állítom előtérbe. Sőt a vallás- és lelkiismereti szabadság nagy kérdéseit sem.

A magyar vezérlő pártoknak és vezérlő politikusoknak egy sokkal régibb egyházpolitikával is le kellett volna számolniok. Azzal, a mit a liberalizmus jegyében nagy Eötvösünk hibázott el, midőn megegyeztetette a két nemzetiségi egyházat. *Ezt az egyházpolitikát kellett volna lassankint visszacsinálni* a folytonos és állandó nemzeti centralizációval. A tulajdonképeni vallásügybe be nem avatkozva, a magyar államnak mindent el kellett volna követnie, hogy befolyást nyerjen a nemzeti egyházak vagyoni ügyeibe s a mi még fontosabb, az iskolaügybe.

Az iskolaügynek kellett volna legelőször tapasztalni a nemzeti centralizáció áldásos hatását. Ennek a centralizációnak pedig még a törvényes alapja is megvan az 1848. évi XX. törvénycikkben.

Ehelyett azonban a centralisztikus eszméket ott termeltük, hol nem kellett volna. A felekezeti iskolaügy nebánsvirág volt és pedig nemcsak a

nemzetiségek miatt, hanem a magyar pártok felekezeti felfogása miatt. Ha egy Baross Gábor-forma alak támad a professzoroskodó kultúrapostolok között, az talán megoldotta volna a kérdést, de az is nehezen: Valószínűleg belebukott volna.

Bölcselkedő költőknek, Eötvös József bárónak ilyesmi eszébe sem jutott, sem Trefortnak, a ki legtovább kezdte a magyar kultúra ügyét.

Az egész magyar állambölcsesség csak egy, kezdetben nyomorult konkurenciára szorítkozott, melyben az állam eszközei bizonyultak nyomorultaknak s a felekezeteké és nemzetiségeké hatalmasoknak.

Az államosítás kezdetben alig ért valamit, oly jelentéktelen mértékre szorítkozott. Később az állam versenye nagyobbá lett, különösen a nemzetiségi vidékeken, névszerint Erdélyben. Trefort és Csáky idejében érte el az állam versenye a legnagyobb fokot, midőn Erdélyt telepítettük állami iskolákkal. Ez iskolák üresen maradván, egy részük magtárrá lett, mert az oláhok nem adták gyermekeiket magyar állami iskolákba, hanem csak saját iskoláikba.

És a perifériákon történt nagy erőfeszítésnek volt még egy másik, kárhuzatosabb hatása. Ez az volt, hogy a magyar centrumok elhanyagoltattak s magán a Nagy-Alföldön 4000 elemi iskola hiányzott. Így történt, hogy a magyar faj ebben a korszakban, tehát a nagy egyházpolitika korszakában írás- és olvasás dolgában leesett még a tótság mögé is, úgy, hogy csak az oláhok következtek utána. A publicisztika e miatt zajt ütött, de csak Wlassics kultuszminisztersége idején érvényesült a helyesebb iskolaügyi politika, mely a magyar faj kulturális erejének kifejtését tűzte ki célul.

Egyelőre a nagy egyházpolitika eszmeköre foglalta el a lelkeket. Ez az egyházpolitika, mely évtizedeken át csak elméleti életet élt. Deák Ferenc politikai végrendeletében és Irányi Dániel határozati javaslataiban, Csáky elkeresztelési rendelete miatt egyszerre aktuálissá lett. E fejtegetésnek nem feladata az egyházpolitikai harc történetének megírása, hanem igazán az eszme küzdelmének, a szabadelvűpárt és a pártok álláspontjának jelzése.

Világos volt mindenki előtt, hogy az egyházpolitikai nagy kérdések kapcsolatban állanak a magyar állam érdekeivel, csak a legtúlsóbb felekezeti szellem tagadta, hogy a polgári házasság és anyakönyv növelni fogja az állam hatalmát a nemzeti tagoltságok ellen. Ez álláspontot csak egy lépés választja el annak elismerésétől, hogy a *polgári házasság és anyakönyv beletartozik a nemzeti centralizáció eszmekörébe*. Íme, ekép valahára találkozunk egy eszmével, melyet szinte valamennyi párt elfogadott, s melynek zászlaja alatt alkalmas és helyes téren történhetett a centralizáció.

Csakhogy a látszólag egységes felfogás a legnagyobb ellentéteket rejtette. A Pandora szelencéje a házasság megkötésének formája volt. Az állami és középpontosító törekvésnek a kötelező forma felelt meg, de a pártok és pártvezérek éveken keresztül nem vallottak szint épp e legfontosabb kérdésre nézve.

Szilágyi Dezső, mint Szapáry Gyula igazságügyminisztere 1890. november 26-án mondott beszéde szerint a polgári házasságot és anyakönyvet a családjog integráns része gyanánt akarta kidolgoztatni.

A szabadelvű párt s maga a kabinet a legteljesebb

a legélesebb ellentéteket mutatta, a szinte látszólag elnapolni akart nagy kérdések tekintetében. Apponyi Albert gróf e halasztgatás és bizonytalanság miatt erélyes föllépésre vállalkozott. Az egyházpolitikai programot 1892 május 27-iki beszédében a parlament és az ország általános csodálkozása közt feltárta s ezzel a további halasztgatást lehetetlenné tette. Igaz, hogy a házasság megkötésének formáját beszédében ő is mellőzte, de Irányi Dániel határozati javaslatát ő is elfogadta s így az akkori közfelfogásban az a Apponyi által különben később megcáfolt hit érvényesült, hogy a nemzeti párt vezére az általános és kötelező polgári házasságot tűzte programjára.

Kétségtelen, hogy Apponyi beszéde a szabadelvűpártra és a kormányra nagy nyomást gyakorolt. Az egyházpolitikai program föllállítását és megvalósítását tovább nem lehetett halasztani, pedig mindenki tudta, hogy az kormány- és pártválságot fog földézni. Szapáry gróf miniszterelnök ugyanis ellentétben volt Szilágyival és Csákyval, valamint a szabadelvűpárt legkiválóbb elemeivel, megelégedett a fakultatív, vagy szükségbeli polgári házassággal is s e fölfogásának voltak hívei a szabadelvűpártiak körében. Ismeretes, miképp bukott meg Szapáry Gyula gróf, pártját magára hagyva s Bécsbe utazva, mely idő alatt a szabadelvűpárt saját miniszterelnöke ellen szervezkedett.

Utódává Wekerle Sándor lett. Most már nyíltan kibontakozott a kormány- és a szabadelvűpárt egyházpolitikai programja, pedig a kötelező polgári házasság alapján. Itt volt a dolog lényege s a pártok ütközőpontja.

A pártok közti viszály tűzét különösen fölgyj-

tottá az a körülmény, hogy mint Wekerle Sándor miniszterelnök bejelentette a Háznak, a király csak föltételes engedélyt adott a kötelező polgári házasság kidolgozására, a mi, úgymond, nem érinti ő felségének azt a legfelsőbb jogát, hogy a kivitelre is egyes részleges intézkedésekre nézve elhatározását fönt ne tartsa. Wekerle utóbb megmagyarázta, hogy az előleges fölhatalmazást azért jelentette be a Háznak, mert az ellenzéken azt híresztelték, hogy a király egyáltalán nem adott engedélyt, a kötelező formára nézve. Miután pedig a szabadelvűpárton is sokan voltak, kik a kötelező polgári házasságot nem akarták, a politikai körökben az a fölfogás kapott lábra, hogy Wekerle a kötelező forma miatt megbukik, a szabadelvűpárt fölbomlik s új párt alakulás jön létre.

Valóság, hogy a szabadelvűpárt bomladozott. Tibád Antal azt fejtegette, hogy Khuen-Héderváry miniszterelnöksége alatt, Szapáry programja alapján fúzió jött volna létre a szabadelvűpárt elégedetlen elemei, a nemzeti párt és az Ugron—Barthacsoport között. Tibád ki is lépett a szabadelvűpártból, sőt Atzél Béla báró, a ki Tibádnál még előbb lépett ki, a *purosz* jelszó alatt megindította pártbomlasztó munkáját. Atzél vezérlete alatt harmincnyolc szabadelvűpárti képviselő alkotott külön csoportot, mely kezdetben a közélet tisztaságát írta ugyan zászlajára, de csakhamar átalakult egyházpolitikai ellenzékké a kötelező polgári házasság ellen.

De bomladozott a nemzeti párt is. Horváth Lajos, Horánszky Nándor s mások a kötelező polgári házasság hívei voltak, a párt zöme ellenben

megmaradt Apponyi mellett, a ki közben nyíltan kijelentette, hogy a szükségbeli polgári házasság hive. A függetlenségi párt is ketté oszlott. Többsége Jnsth és Eötvös vezérlete alatt kitartott a minden évben megújított határozati javaslatok mellett, a másik, a kisebb rész pedig Ugron Gábor vezérlete alatt a kormány és a kötelező polgári házasság ellen foglalt állást.

De sem a függetlenségi párt, sem a nemzeti párt nem tette kötelezővé a pártból való kilépést.

A nagy parlamenti vita 1894 február 19-én kezdődött, a záróbeszédre csak április 10-én került a sor. Nem kevesebb, mint 165 szótöbbség fogadta el a kormány egyházpolitikai programját.

Ugyanezt azonban a főrendiház 21 szótöbbséggel visszautasította, de az üzenetet s a javaslatot a képviselőház 166 szótöbbséggel küldte vissza a főrendiháznak. Ekkor következett a válság, mert Wekerlének nem volt módjában a főrendiházi ellenzék megtörése. Wekerle a királynak előterjesztést tett s egyszersmind bejelentette lemondását, melyet a király el is fogadott. Visszatérése valóságos diadalmenet volt s a nyugoti vasúttól indulva a *London*-szállónál kifogták kocsija lovait s a fiatalság húzta a kocsit.

Az új designált miniszterelnök Khuen-Héderváry gróf lett, a ki a szabadelvűpárt programjának alapjai mellett állott s a főrendiházban valósággal a kötelező polgári házasság mellett szavazott. De ismeretes, miképp tessékelt ki a szabadelvűpárt Khuen-Héderváryt, Darányi határozati javaslatának elfogadásával. A korona tehát ismét Wekerle Sándort bízta meg a kabinetalakítással. Ezt a kabinet-

alakítást azonban fölötte megnehezítette a Szilágyi-válság. A főrendiházi ellenzék s még felsőbb körök Szilágyi Dezső fölládozásáért hajlandók voltak álláspontjukat feladni. A parlamentben és az országban azonban Szilágyinak oly hatalmas gyökerei voltak, hogy őt a kabinetből kihagyni lehetetlenség volt. Ha a Szilágyi-kérdésben a parlamentet fölosztadják, az igazságügyminiszter a nemzeti opposzició vezérévé lesz. Nemcsak Wekerle, hanem a királytól meghívott minden bizalmi férfi Szilágyi megtartását ajánlotta a királynak. Így is történt s a Wekerle-kabinet teljes diadallal került ki a válságból s végül a főrendiház ellenzékét is legyőzte s így a kötelező polgári házasság ügye győzelmet aratott. De hátra volt a szentesítés, melynek hosszú elmaradása ismét izgalomba ejtette az országot s ez csak december 10-én következett el. A Wekerle-kabinetnek a Házban 155 többsége volt a december 11-iki indennitási vita alkalmával s a helyzetnek következményeit mégis levonta, midőn december 24-én beadta lemondását. A szabadelvűpárt december 27-iki ülésén Wekerle nyíltan megmondta, hogy a lemondás oka a király bizalmának hiánya.

Eképp a nagy kabinet fönt bukott meg s még csak be sem fejezhette az egyházpolitikai alkotások egész sorozatát. Khuen-Héderváry egy újabb hasztalan kísérlete után Bánffy Dezső lett az új miniszterelnök.

Ez a kabinet, melyben Darányi Ignác és Wlassics Gyula is helyet foglaltak, kezdetben csak ideiglenes jellegű volt e főleg a még hátralevő egyházpolitikai javaslatok megvalósítására volt hivatva. Így például a zsidó recepiót, melyet a fő-

rendház Wekerle korában 6 szóval visszautasított, Bánffy-nak kellett volna keresztülvinnie, de a javaslat ekkor is 6 szótöbbséggel bukott s csak 1895 május 14-én nyert elfogadást. Nehéz küzdelem volt a zsidó vallásra való áttérés, s a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatok vitájánál is. Körülbelül egy évi harc után a felekezetnélküliség mégis diadal-maskodott s így az egyházpolitikai program az egész vonalon érvényesült.

VII. A pártviszonyok elfajulása és a második fúzió.

Az egyházpolitika nemcsak nem hozta közelebb egymáshoz a szabadelvű- és a nemzeti pártot, hanem inkább eltávolította. Sőt a felekezeti izgalmak hatása alatt új párt keletkezett: a néppárt. Egyelőre tehát fúzióról vagy új pártalakulásról nem lehetett szó, habár a szabadelvűpárt új elemek fölvételére nagyon is rászorult. A közeledés helyett az ellentétek mind élesebben kifejlődtek.

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok elintézéséig azonban a Bánffy-kormány ellen még nem lángoltak föl a szenvedélyek. És a kormány különben is csak ideiglenesnek látszott s nem egyszer ilyen gyanánt is vallotta magát. Az új kialakulási tervek forrongtak tehát az agyvelőkben. És csakhamar egy nagy kiegyenlítő, illetőleg a pártviszályokat szüneteltető korszak érkezett a küszöbre, Magyarország ezeréves fennállásának megünneplése. Apponyi Albert gróf följajánlotta a kormánynak a Treuga Deit, hogy a nagy nemzeti ünnep nyugodtsággal legyen ünnepelehető.

Apponyi Albert gróf ugyanis a *Nemzeti újság* 1895. évi karácsonyi számában cikket közöl, melynek címe: *Az ezredik év küszöbén*.

Bevezető részében a millenáris esztendő közeledésére utalva, azt fejtegeti, hogy a nemzetben nincs meg az ünneplő kedv. És ha a nemzet egy része magába is fojtaná fájdalmát, ünnep lenne-e az, a mit csak hazafias önmegtartóztatással ülne meg?

Pedig mily könnyen elérhető lenne, hogy a magasztos ünnep az egész nemzeté legyen, e hogy ne csupán a külső fény hasson, de a nemzet is erősbödjék! Csakhogy előbb ki kellene békíteni a lelkeket, föl kellene ébreszteni a nemzeti szolidaritás eszméjét. S nehéz lenne ez? Hisz a magyar akarna összetartani, egymást szeretni, ha ebben nem gátolják. A gát, az akadály nem máé, mint a törvénytelen erőszak, az alkotmány elkobzása. Ha helyreállítják az alkotmányos szabadság, jog és törvény uralmát, létrejön a magyar közélet harmóniája is. Így majd ünnepelhet együtt az egész nemzet, nem úgy, mint készül, hogy a nemzet egyik része fenhéjazó dölyffel, a másik magába zárt keserúséggel, — ünnepel egy sziwel-lélekkal, azzal a szent fogadalommal, hogy a célra, a magyar nép szebb és dicsőbb jövőjének megalapítására mindenki erejéhez képest közreműködik. Legyen a küzdelem fegyvere az, hogy ki tudja helyesebben megállapítani a nemzeti megerősödés föltételeit. A míg erre az útra nem lép a nemzet, nincs joga addig tiz százados múltja megünnepléséhez, mert ez csak szentségtörés lenne. Döntő lépést kell tehát tenni. Elismeri, hogy e tekintetben az ellenzékre is hárulnak kötelességek, mert ennek sem föltétlenül helyes minden tette. De csoda-e, ha túlhajtják az izgatást és támadást, midőn legjobbjaikat még az önkormányzati életből is kizárják, választóikat pedig csendörök tartják vissza. Az első lépésnek tehát annak kell lenni, hogy a Ház

mihamarább foglalkozzék a választási reformmal, kapcsolatban esetleg a kúriai bíráskodásról szóló javaslattal. Legyen a Ház egyértelmű akarata az, hogy a választás szabadságát, tisztaságát minden lehető törvényes biztosítékkal körül kell venni; menjen át a köztudatba, hogy „ezenkívül csak lojális fegyverekkel fogunk küzdeni.“ Minő üdvös változásokat hozna létre az elhatározás, érzi minden hazafi.

Ez tehát az ő karácsonyi békeajánlata: csak a jog, törvény s a polgári és emberi szabadság tiszteletét kívánja. Lehet-e visszautasítani, lehet-e mondani, hogy már megvan? Az ilyen állítás azonos a visszautasítással.

A Bánffy-kormány azonban ezalatt nem egy kisebb-nagyobb nemzeti eredményt vívott ki. Agliardi pápai nunciának az országból való kitiltása, mint a magyar s közjog állami hatalom érvényesítése jelent meg a közvélemény előtt. Kálnoky ellen való harcában pedig nagyon elősegítette Bánffyt Kálnoky szenvedélyeskedése, hogy magyar kollégáját a *Fremdenblatt*-ban sajátkezüleg írt cikkben megtámadta s az a másik körülmény, hogy Kálnoky mint külügyminiszter, már félig-meddig bukott ember volt. A siker mégis elvitathatatlanul Bánffyé lett. Különösen értékesítette ezt a sikert az az indító ok, mely a harcot fölidézte. Bánffy Dezső azt olvasta ki és pedig helyesen az 1867. évi XII. törvénycikk 8. szakaszából, hogy nemcsak közös külügyek, hanem magyar külügyek is léteznek, mely utóbbiakra nézve a közös külügyminiszternek csak repulmentacionális hatásköre van. A külügyminiszter a postatiztet, a közös követek által a kézbesítést végzi. Bánffy tehát a magyar miniszterelnökséget akként rendezte be, hogy az a magyar külügyekre nézve külügy-

minisztérium. A magyar külügyet illető jegyzékek itt készültek s Kálnoky továbbította azokat.

A külügyminiszter azonban megsokalta a dolgot s a régi állapotra való visszatérést követelte, midőn a közös és a magyar külügyek közti különbség elenyészőt s a magyar külügyekben is a közös külügyminisztérium intézett mindent. Az erre támadt éles jegyzékváltás vége Kálnoky bukása lett. De egyszersmind bizonyos, hogy a közös és a magyar külügyek közt erre megkülönböztetés szintén visszafejlődött.

Nem tagadható, hogy Bánffy, különösen két szakminiszterének, Wlassics Gyulának és Darányi Ignácnak, ezután rajzolandó tevékenysége által megerősödve s tekintélyben emelkedve ment a millenáris ünnepek elé, melyeket tagadhatatlanul jól és méltóan rendezett. A külföld figyelmét is sikerült nagy mértékben Magyarországra irányozni, sőt megtörtént a német császár szíves látogatása is s a hatalmas német birodalom feje a magyar király vendége volt Budavárában. Az ünnepségek tetőpontját 1896 június 8-án, a koronázási évfordulón, a nemzet hodolásának nagyszerű látványával érkezett el. Magyarország összes törvényhatóságai fényes bandériumokat küldtek. A gyülekezés a Vérmezőn történt s onnan a belügyminiszter vezetése alatt a király várba vonultak, hogy ő felségének hódolatukat bemutassák. A tüneményes menet innen a Mátyás-templomhoz vonult s a közszemlére kitett koronát elkísérte az új országházba, melynek kupolacsarnokában a képviselő- és főrendiház együttes ülést tartott. Ezután ő felsége az országgyűlést fogadta.

Az elhidegülés, mely az egyházpolitikai harcok idején támadt s mely a Wekerle-kabinet

elejtése miatt növekedett a király és a nemzet között, egy ezredév óriási emlékeinek nagy arányai közepette elenyészett, sőt a szívekben is helyt adott a király és a nemzet együttérzésének. Ez együttérzés kifejezése az a kt beszéd, mely az országgyűlés fogadása alkalmával elmondott, az egyik Szilágyi Dezső, a másik a király beszéde. Mindakét beszéd lényegileg következőleg szól. Szilágyi Dezső következőleg szól:

„A mai napon hálatelt szívvel jelenünk meg: Felsőged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesítéséért és az abba foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók hálás szívéből és ajkáról száll föl a trón zsámolyához.

Az a márvány, a melybe a törvény be lesz vésve, elmúlhatik, de soha ki nem apad a nemzet szívéből az erkölcsi erőnek az a forrása, a melyet a fejedelmi nyilatkozat fakasztott, a melyből, a legkésőbb nemzedékek nagy és nehéz időkben is lelkesedést fognak meríteni.

Felkísértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy asra rámutatva, tanúbizonyságot tegyünk, hogy az. Felsőgedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi érényeinel fogva is, a melyekkel a korszakot betöltötte.

Vegye Felsőged kegyesen hálás hódolatát annak a nemzetnek, a mely a koronát és az alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn Felsőgedet, oldalán a királynéval, a kit a nemzetnek soha nem szűnő hálája és kegyelete környez, királyi házunk fenséges tagjainak közepette, mint emlékeinek és örömeinek osztályosát és jövő törekvéseinek vezérét megjeleni láttuk; midőn azon királyságokból és országokból, a melyekkel Felsőged uralkodóháza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosán a törvényhozó testület köréből ünnepeinken jelenlétükkel

megtiszteltek és barátságos érzelmeiket kifejezték; midőn a szövetsége és barátságos államok üdvözlétüket és jókívánásaikét küldöttek és rokonszenviüket nyilvánították Felséged előtt:

lelkünkben fölébrednek a múlt dicsőséges képei és érezzük, hogy erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésben egybe van forrva. Áthatva attól a tudattól, hogy csak az a nemzet számíthat hosszú fönmaradásra, a mely kegyelettel tekint vissza őseire és megszívleli azon nagy tanulságokat, melyeket a Gondviselés irt be a történetébe: mi ezer éves fönállásunk megünneplésénél a jövő élet útjait a múlt tapasztalatai világával vizsgáljuk meg.

Ez megünneplésre a koronázás évfordulóját választottuk; király és nemzet e napon egyesültek egy oly törekvésben, a melyben a kettő rendületlenül megmaradva, az egységes magyar állam, annak alkotmányos függetlenségei és ősi szabadságai, a magyar nemzet oszthatatlan egysége és a magyar álamnak az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolata Felséged többi királyságaival és országaival beláthatatlan időkre biztosítva van.

A történet hagyta ránk azt a kapcsolatot, mely az uralkodóház közösségén alapul és a mely a magyar álamot Felséged többi országaival összeköti. Századok alatt alakult meg ez a viszony és a midőn egy nagy katasztrófa után Szent István birodalma három darabra széttört, az állam és a nemzet egysége ezen kapcsolat alatt lön újra helyreállítva.

A jelenkor alakulásai mutatják, hogy ezen kapcsolatra épp oly szükség volt, mint volt valaha a letűnt századok folyama alatt: mert az erőnek és a biztosságnak forrása, nagy és maradandó érdekek sikeres védelmének és érvényesítésének biztosítéka a monarkia mindkét államára nézve.

Az osztrák-magyar monarkia hatalmát mindkét állam erejéből meríti. Az együttes erő biztosítja számunkra a béke áldásait és adja meg az igazi

súlyt a nemzetközi helyzetben. Ezért mindakét állam érdeke az, hogy az osztrák-magyar monarchia ne csak szilárd és erős legyen, de ezt a meggyőződést mindenütt föl is költse. így lesz állása erős és szövetsége értékes.

Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bejelentjük, odaadó bizalommal alázatosan kérjük Felségedet: legyen vezére törekvéseinknek.

A Mindenható különös kegyelmében részesíté a nemzetet, midőn adott egy oly királyt, ki az erők egyesítésének, a lelkesítésnek és mérséklésnek hatalmát bírja.

Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez, vegye továbbra is oltalmába és tartsa meg Felségedet a trónon minél hosszabb időn át.

Éljen a király!“

Ő felsége Szilágyi beszédére a következőleg válaszolt:

„Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet léteit ismételve, megsemmisítéssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harci vitézsége s a balsorában tanúsított szívós kitartása, az Isteni Gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszedelmet, fényes tanúságát adva, ekképpen életerejének s államfőn tartó képességének.

Ez ünnepies pillanatban elismeréssel kell, hogy megemlékezzem a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól és hő óhajtásom, hogy a jövő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben, királyával mindig az igazi hazaszeretet szövetneke vezérelje, a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és fölvirágzását.“

A király és nemzet közt való jó viszony ápolása most sokaknak elsőrangú törekvése volt.

Maga Szilágyi Dezső ismételten fölajánlotta a királynak e dicső szerepet, hogy *lépjen a nemzeti törekvések élére*. Valóban a legnagyobb biztosítéka lett volna a nemzeti politikának, ha a magyar király lesz e politika legelső harcosa. Valóban hatalmas lojalitási áramlat vonult át az országon, mely nemcsak az ünnepély alkalmával elmondott beszédeken, de eme korszak irodalmi művein is ott hagyta nyomait.

Bánffy az áramlatot fölhasználta a király és a nemzet tartósabb szívbeli viszonyának létesítésére. Kieszközölte a többi közt nemzeti hőseink számára a tíz szobrot. A királyt egyáltalán közelebb hozta nemcsak a nemzet, hanem magához a kormányzathoz is. De épp oly mértékben kifejlődött az ellenzék irányában Bánffynak különben is szinte veleszületett intranzivgem hajlama. E hajlam teljesen kiélesedett a millenáris ünnepek után következő választásoknál, melyeknél az ellenzék óriási vereséget szenvedett, de bosszúval és haraggal eltelt lélekkel jött vissza a parlamentbe. Várt az alkalomra, mikor állhasson bosszút. Egyik oldalon az egyoldalú párturalom, mely saját erejével és hatalmával élni, sőt visszaélni kész, a másik oldalon az elkeseredett bosszúvágy, mely érvényesülni akart s mely szintén kész volt a parlamenti fegyverek alkalmazásának legnagyobb túlzására.

Különösen két nagy csatában vonult föl egymás ellen az elkeseredett két sereg, ádáz harcban csapva össze. Ez volt a két obstrukció, melyen egyike a bűnvádi perrendtartás életbe léptetésének 16. szakaszával kapcsolatos sajtószabadság címén indult, s a másik, a mely egyenesen Bánffy személye ellen támadt, az 1899-iki indemnitási vita alkalmából.

A fúzióknak rég el kellett volna következnie, hogy rendes parlamenti viszonyok legyenek lehetségesek, s a legnagyobb élességű pártviszonyok jöttek e helyett létre, melyeket legjobban jellemez az a körülmény, hogy a szabadelvű párt egy kis része mindkét parlamenti csata idején vagy a kormány ellen foglalt állást, vagy az ellenzékre ment. A sajtószabadság miatt indított harcot a kormány ellen az igazságügyi bizottság szabadelvű párti tagjai kezdték, először a bizottságban, majd a Házban. A második, a nagy obstrukció idején pedig az úgynevezett Tisza-lex miatt a szabadelvű pártnak körülbelül harminc tagja vonult ki s az az akkori becslések szerint még ötven akart kivonulni, ha a Tisza-féle akták csakugyan előterjesztettek volna a Házban. Miután az okmány aláírását pártkérdéssé tették, Széll Kálmán is csak azzal a kijelentéssel írta alá, hogy az aláírásra csak azért szánja el magát, mert meg van győződve, hogy ez okmány nem kerül a Ház asztalára.

Ki hitte volna ily viszonyok között, hogy a hét legélesebb harcban levő párt, a szabadelvű- és nemzeti párt egyesülése küszöbön áll? **A tűz és a víz egyesülése nem látszik nehezebbnek**, mint ez az egyesülés. És mégis elkövetkezett, mert ez *eszmei és erkölcsi törvény erősebb minden hatalomnál és erőszaknál, minden gyáli lét-nél, haragnál és bosszúváagnál*. Sőt ezek gyakran pusztán eszközei a felsőbb törvénynek s csak siettetik érvényesülését. Ha a Bánffy-korszakban a parlament levegője nem lesz izzóvá s a szenvedélyek feszültsége nem lépi át a legkiterjedtebb határokat, a részben szerencsés s részben nagyon is szerencsétlen alakulások, vagy késnek, vagy más formát vesznek fel s talán el

sem következnek. A nagy zivatarok után jönnek a nagy szélcsendek, a nagy harcok után a nagy kibékülések. *A legutóbbi három év szörnyű tusájára s az abszolút kormány dülésára következett el a parlamentárizmusunk történetében legnagyobb egyesülés, a mai koalíció.* Az a párt pedig, a mely a parlamenti rizmusunkon uralkodó törvénynek útjában volt, a szabadelvű párt, végleg felbomlott.

A váltógazdaság hiányát pótló egyesülési rendszer nálunk ezek szerint elemi erővel uralkodik parlamenti viszonyainkon. Nagyon természetes tehát, hogy a nagy csatában Bánffynek fesztesnek kellett lennie.

VIII. Nemzeti földbirtok és kulturái politika.

Mily tévedésekbe esett a magyar politika, s mennyire nem volt tisztában a magyar állam kiépítése dolgában, az előadottak eléggé megvilágítják. A mentség és enyhítő körülmény természetesen is rendelkezésre áll. A magyar politika nehéz s meg voltak már régtől sablonjai. Olyan politikára tehát senki sem gondolt, mely célul tűzte volna ki a magyarság megnövekedését, vagyoni és kulturái erejének hatványozását.

Nagy politikát szívesen csináltunk, de nagy nemzet nélkül. Erős küzdelmeket provokáltunk, de államunk megfelelő szilárdsága és ereje nélkül.

Végre is a magyar faj maga lökte helyes irányba a nemzeti politikát. A 80-as és 90-es években a magyarság nagy számbeli kifejlődésre jutott, de elemi iskolák hiányában az írás és olvasás terén elmaradt. Most már föl-fölvillant a helyes gondolat s intenzív fény világította meg a helyes irányt.

Még nagy nemzetek is államok politikusai is igyekeznek a nemzeti alakulásban támadt hibákat jóvá tenni. Franciaország mindent elkövet, hogy leküzdje a nép termékenységének megállását. Ha ez nem sikerül neki, a mint úgy látszik, nem fog sikerülni, akkor Franciaország egy félszázad múlva

nagyon is másodrangú hatalommá lesz Németország mellett, melynek lakossága ugyan az alatt az idő alatt föl fog emelkedni közel 100 millióra.

Sőt maga a germán óriás minden képzelhető elkövet, hogy a nemzetiségi kérdést területéről kiküszöbölje, pedig csak egy lengyel szöglete s egy kis dán kellemetlensége van.

Jutott-e eszébe magyar politikusnak, hogy ha diadalmas nemzeti politikát akarunk csinálni, akkor ebben meg kell csinálni magát a nemzetet? A számbeli megnövelés csak legújabbán gondolata a magyar politikának, úgyszintén az ezt kiegészítő másik gondolat, hogy a magyarságot kell kuiturailag kifejtteni. Es ezzel a két erős gondolattal még most sem számolt le teljesen az ország. Darányi, Wlassics már Bánffy kormánzata idején megkezdtek ez irányú működésüket, de különösen Széll kormánzata alatt, midőn maga Széll Kálmán lett a kettős eszme támogatójává, nagyarányú akciót terveztek. Megjelent tehát a tömeg és a fajsúly gondolata a magyar politikában. Az előbbire, vagyis a tömegre s kifejtésére a nagy Széchenyi sem gondolt, ő csak gazdaggá akarta tenni a magyart, hogy ez által hatalmas legyen.

*

A XX-ik század felemeli intőszavát, s hivatkozik a *törvényekre*, a harctéren, a munkában, s az alkotmányban egyaránt. Az emberiség nemes virághajtásai sohasem szűnnek meg elbájolni színgazdságukkal és illatukkal fejlett ízlést, s a felsőbbes gondolkozást. Az egyéni, faji és nép-individualitás, a tenger morájával közeledő tömeguralom ellenére is megtartja erkölcsi felsőbbségét. A kvalitásnak és fajsulynak mindég meg lesz a maga nemes értéke. De a felsőbbes papok sem vonhatják ki magukat a fizikai világon uralkodó törvények alól. A kvalitás akkor igazi hatalom, a fajsúly akkor igazán ellenállhatatlan, ha egyszermind a tömeggel párosul.

Legendaszerű hősök, harcedzett daliák, diadalív más magyar leventék, hol van a ti dicső korszakotok?

Egy sas harca valamikor érvényesült a verebek tömege ellen. Magyar hősök, a mi Leonidásaink és Cidjeink, a Zrínyiek és a Hunyadyak csodákat vittek végre a hadterén. Spanyol kalandorok néhány század magukkal meghódították a Monterumák és Inkák birodalmát, megsemisítve, vagy elrabolva csodás kincseiket. De a kvalitás által legyőzött eme tömegek szervezetlenek voltak.

A magyar nemzet számbeli ereje a nyugati népekhez hasonlítva elégséges volt államunk és hatalmi állásunk fenntartására. A kelettel szemben is diadalmasan küzdöttünk, a míg ez szerves nagy tömegeket nem állított velünk szembe. Az organizált túlnyomóság győzött Mohácsnál, s letörte hőseinket Szigetvárnál, s annyi más várunk falainál. Későbbi szabadság harcaink is, Hómer tollára méltó harcok és diadalok ellenére mindig számbeli deficitünk miatt buktak el. Nemzeti kvalitásunk és fajsúlyunk elégséges volt Ausztria hadainak megverésére, de nem szállhatott egyszersmind diadalmas mérkőzésre az orosz cár seregeivel. A burok csodás ellenállásának le kellett törnie az angol túlnyomósággal szemben. Ellenben Japánország diadalmasan mérkőzött Oroszországgal, mert népének faji kiválósága a most lefolyt háborúban egyesült a tömeg erejével.

Régen csak a török szárnyalt túl bennünket nagy katonai erejével, mely mögött megfelelő népesség állott. Számbelileg is erősebbek voltunk, mint Ausztria. Megközelítettük Németországot, messze felül múltuk Angliát. Most a nyugati és keleti vonalqn egyaránt veszedelmesen túlszárnyalnak a népek, ha örvendetes, sőt diadalmas fejlődésünkben megtűrjük a leghíresebb akadályt, vagy éppen magunk vetjük az akadályok köveit utunkra.

És nem csak hadi téren fenyeget a körülöttünk rohamosan emelkedő tömegek túlsúlya. Fenyeget a kultúrában, s az ezt felidézõ munkában. Az egyéni

kvalitás dicső munkája mindinkább a művészet fényes Akropoliszába vonul vissza, a hol a tömegek meg nem ostromolhatják. E tömeges munkát azonban, csak a tömegek végezhetik. Virágzó és versenyképes gyáripár nem támadhat és nem maradhat fenn a munkások tömege nélkül. A munkában szervesen tömegek értéktelen bakasszok, a munkára orgánizálva pedig diadalmas seregek, melyek nyomán a gazdaság, kultúra és a nemzeti nagyság jár.

De még az alkotmányban is fel tartóztán előrenyomulnak a tömegek. S a közel jövő Magyarországon is meg fogja ingatni azt az alkotmányos alapvetést, mely a kvalitásban és a nemzeti megbízhatóságában gyökerezik. A nemesség egysége volt a magyar alkotmány legszilárdabb alapja, mert a minőséget, s a nemzeti érzést egyesi tette. £ kettős tulajdonságot nélkülözö tömegek nagy része azonban bevonul az alkotmány sáncaiba.

Mindent el kell tehát követnünk, hogy a három legfőbb tényezőhöz: a *honvédelemhez*, a *nemzeti munkához*, s az *alkotmányos küzdelmekhez*, a magyarság adja a fő számbeli erőt. Különbem nemcsak kifelé, hanem itthon is megrendül faji egyensúlyunk. Ez az a minek nem szabad elkövetkeznie. Söt el kell következnie az ellenkezőnek, faji tulnyomóságunk növekedésének itthon, s az ország általános népszaporodásának a külföld irányában.

Eddig mind a két irányban kedvezö volt fejlődésünk. Különösen a nyolcvanas évek óta nagy evolúciót vett a magyarság faji ereje, s az ország lakossága. Az egész tizenkilencedik századot vizsgálva is előkelö szerep jutott Magyarországnak a népesedés dolgában, ezért helyezte kiváló polcra hazánkat különösen a születések dolgában Levasséur, a híres francia statisztikus. A nyolcvanas évek óta azonban egészen 1900-ig fejlődésünk egyenesen tüneményes. Az ország lakosságának évtizedes szaporodása soha sem maradt 10 százalék alatt, a magyar faj szaporodása pedig fölment 14—15 százalékig.

Hogy állnak ezzel szemben a nyugati népek?

Franciaország népszaporodásáról nem is érdemes beszélni. A világot gyarmatosító Anglia népszaporodása évtizedenként 8 és 9 százalék közt ingadozik, e számban azonban Írország deficitje is bennfoglaltatik. Magának az angol fajnak szaporodása sokkal nagyobb, épp úgy, mint a magyarság szaporodása Magyarországon. Az 1881-iki népszámlálás alkalmával az angol faj szaporodása szinte teljesen egyenlő volt a magyarság szaporodásával, tudniillik 14 százalék egy évtizedre. Az angol szaporodás azonban ez idő óta dekadens irányt vesz, s 1901-ben leszállt 12 százalékra, míg a magyarság szinte teljesen megtartotta elsőbbségét a többi hazai fajjal szemben.

Közelebb érdekel minket a német faj szaporodása. Minden nép, s így a német is, leginkább a XIX. században kezdett szaporodni. Ennek oka minden népre, s így a német is a gazdasági élet föllendülése, az ipar fejlődése s a nagy járványok elmaradása. A XVII., XVIII. századig a járványok tették tönkre a népek szaporodását. A XVI. század egyetlen pestis járványa nem kevesebb, mint 23 millió embert ragadott el Európában. Vagyis Európa akkori lakosságát száz millióra számítva, e lakosság egynegyedjét. A német ez idő szerinti szaporodása 9.2, míg Magyarország, tehát nem a magyar fej átlagos szaporodása ma is felül van a tíz százalékon. Annálinkább elmarad Magyarország mögött Ausztria szaporítása, mely 1820-tól 1890-ig 7.5 volt. Csak 1900-ban közelítette meg Ausztria a 9 százalékot, illetőleg 1 évre 9‰. A természetes szaporodás terén Magyarországon most sincs komoly baj. A születések 1900-hoz képest huszonötezerrel megfogytak, de fogyott a halálozások száma is, s így az 1904. évi szaporodás még mindig 11.67 volt az 1900-iki 12.10 százalékkal szemben.

Természetes szaporodásunk, különösen a magyarság szaporodásának nagy nézeteivel még mindig elől járunk. De közbejöttek a szerencsétlen évek, a rossz termések, s a még nagyobb szerencsétlenség, alkotmányunk válsága. A kivándorlás óriási

méreteket vett nemcsak a kivándorlásra való csábítás, nemcsak az amerikai ismerősök és rokonok levelei folytán, hanem azért is, mert megcsappant a kereset Magyarországon, s népünk földétségét többnyire rossz irányban csillapítja a most derűborura folyó parcellázás s a vele kapcsolatos spekuláció terhét még az alföldi paraszt sem viselheti el úgy, hogy a parcellázott birtokok visszaalakulnak közép- és nagybirtokká, a nép pedig Amerikába megy.

Darányi Ignác, mint a minap beszélte, a kivándorlókkal érintkezve, arra a tapasztalatra jutott, hogy a kivándorlás főoka a munka- és a földhiány.

*

Mit kell tehát tenni? Ott kell kezdeni a munkát, a hol Darányi elhagyta a Széll-kabinet bukása idején. Darányi nem kevesebb, mint nyolcvan milliót akart fölvenni a nemzeti földbirtok-politika céljaira. Törvényjavaslatát a parcellázásról és a birtokcseréről az utolsó percben még a Házba is beterveztette. Ez idő óta a nemzeti ügy szünetel s oszlik-foszlik maga a nemzet. Most már gyökeresen és minél előbb házzá kell fogni a nagy munkához. A kormányt és a koalíciót ideiglenes jellege nem menti föl a gyors akció kötelessége alól. Hisz nem új kérdésről van szó, melyet előbb tanulmányozni kell. Ugyanaz a Darányi ma is a földművelési miniszter, a ki az akciót megindította s a nemzeti földbirtok-politikának programját kidolgozta.

És főleg az Alföldről van szó. Az Alföld nagygyá és hatalmassá tételéről, arról, hogy e nagy medencéjében földuzzasztva a magyarság népáradatát, megoldjuk a nemzetiségi kérdést. Kossuth Ferenc csak érdeklődhetik úgy az Alföld iránt, mint Darányi Ignác.

Az általános szavazatjog megvalósítása küszöbön áll. A magyarság számbeli összezsugorodása, vagy csak megállása is óriási veszélyeket rejtene magában nemzeti jövőnkre nézve. Az új korszakban

pusztuljanak el a régi sablonok, csak azt kell átvenni, illetőleg folytatni a múltból, a mi a nemzeti politikára hasznos.

Különösen hasznos a Széll-korszakból ránk maradt két komoly eszme: a magyar faj tömegének megnövelése és fajsúlyának fokozás a kulturái és gazdasági fejlődés által.

Soha semmiféle más mód nem oly hatásos a magyar nemzeti állam megszilárdítására, mint épp e kettő. A jó közigazgatásnak is van értéke ez eszme-körben, de jelentőse, mint kimutattam, meg sem közelíti ezeket és a jó közigazgatás nem szükségkép alapszik a kinevezési rendszeren.

Az iskolaügy főleg az által hat, hogy kifejti a magyarság becses kvalitásait. A régi rendszert, Eötvösét és Trefortét, végleg el kell temetni, mert még Trefort bőségebb eszközei is teljes csődöt mondtak, midőn az elemi iskolákat a nemzetiségi tömegek beolvasztására szánta s a magyarság iskolázását elhanyagolta.

Nagy és nemzeti öntudattal bíró tömegeket az iskola nem képes beolvasztani. Még akkor sem volna képes, ha megtanítaná magyarul. A nemzetiségi izgatók mind tudnak magyarul. Posenben minden lengyel gyermeket kényszerített az állami hatalom a német nyelv elsajátítására, hisz még a hittant is németül adják elő a lengyel iskolákban. A pozeni kérdés még sincs megoldva s a lengyelek nincsenek beolvasztva. Sőt az állam nyelvének kényszerű elsajátítása mellett csak annál inkább kifejtik saját nemzeti kultúrájukat. Az iskolának csak akkor van igazi hatása ha együtt tanítja az állam nyelvét és a hazafiságot. Ez azonban csak ott lehetséges, a hol az iskola magyar társadalomra is támaszkodik. Erős magyar társadalom be tudja vinni a nemzetiségek leikébe a hazafiságot is. A magyar nemzeti kulturái politikának tehát a magyar centrumokból kell kiindulni s lépésről lépésre előrehaladni a sötét nemzetiségi tömegek felé, míg végre ezek is felbomlanak a kulturái és gazdasági élet hatása alatt s létesül

az a nagy átalakulás, hogy a magyar nemzeti állam alapjai messze kiszélesednek s az alapok végül a geográfiai határokkal esnek össze.

A nagy és nehéz munkát azonban későn kezdtük. Közel 40 év eszmeküzdelmének ez a munka legfőbb eredménye. A jelenek és jövőnek, a hatalmas és erős magyar államnak programja.

*

Beksics Gusztáv nem fejezhette be tanulmányát. Május 7-én elkövetkezett váratlan halála kiütötte kezéből tollat. írásai közt találtuk a tervezett fejezetek címét Bánffy kormányzatának további jellemzéséről, az obstrukcióról, Széll Kálmán koráról, melynek tárgyai az obstrukció leszerelése, a fúzió, az 1899. XXX. t. c., a kúriai bíraskodási törvény, az inkompatibilitási törvény, Darányi és Wlassics magyarosító törekvései és Széll Kálmán bukása stb. lettek volna. A gondviselés nem engedte meg, hogy befejezhesse munkáját, melyhez annyi buzgalommal, szeretettel és hivatottsággal fogott hozzá.